

A „NÉPKÖLTÉSZET”-TŐL A NÉPIESSÉGIG

(Terminológiai kérdések Petőfi és Arany levelezésében)

„Kritikai interregnum”, kritikátörténetünk két nagy nemzedéke közötti átmeneti időszak a negyvenes éveké.¹ Az irodalomszemlélet központi kérdéseinek megtárgyalása nem kritikai folyóiratokban, hanem a *Figyelmező* és a *Szépirodalmi Szemle* közötti években főleg a divatlapok cikkeiben, a napi kritikákban, a pályaművek értékelése során és a magánlevelezésekben folyik. E ténynek számos következménye közül ezúttal elegendő arra utalnunk, hogy a szemléleti változások több, egymáshoz szorosan nem kapcsolódó szálon, s a fejlődéstörténeti előzményekkel is másképpen érintkezve, olykor egymáshoz képest is bizonyos fáziskésésekkel alakulnak. A kollektív értékek és a közizlés kétségkívül eszménye ennek az évtizednek is; ritka azonban az irányukban megtett konkrét és közfelfogás kialakulására következtetni engedő gondolkodástörténeti fejlemény. Több az egyetértés az irodalmi művek spontán élvezete és értékeik elismerése, mint azok elméleti alapokon álló esztétikai vizsgálata terén.

„Nem ismerek az újabb korban szakot, melyben oly kevéssé lett volna elhanyagolva az ítéset, mint a legközelebb múlt tized folytán” – írta Erdélyi 1856-ban;² „vannak journali criticusok, de nincsenek philosophusaink; az aesthetica, tartalma szerint, valamint a műtörténet, majdnem neve szerint is, ösmeretlen s ehhez járul a közönség elhülése” – mondta Toldy 1841-ben a Kisfaludy-Társaságban, több tekintetben előlegezve az évtized jellemzését is.³

Az irodalomkritika központi fórumainak s a vezető kritikusok befolyásának viszonylagos csökkenése, az irodalmi élet eseményeinek az idő rövidségéhez képest felgyorsuló ritmusa, s nem utolsósorban a forradalom és a szabadságharc egyéni és kollektív energiákat egyaránt teljességgel mozgósító körülményei több tekintetben is meggátolták azt, hogy e korszak eljusson az irodalomszemlélet szintézisének lehetőségéig. Ismert és szélesebb körben is elfogadott, közmegegyezésre alapul szolgáló felfogások kevésbé, egyéni változatok viszont annál nagyobb számban jöttek létre. A szépirodalom rendkívüli jelentőségű kezdeményezéseit az évtized nem tudta szerves gondolatrendszer igényeivel feldolgozni: ezt majd a Világos utáni korszak végzi el, de más, alapjaiban megváltozott közegben. A majdani kiérlelődésre azonban a negyvenes évek rakták le az alapokat, a szépirodalomban éppúgy, mint – számos esetben – a kritikai gondolkodás területén is.

A kritikátörténeti kutatás egyik fő feladata a gondolatrendszer és a terminológia összefüggéseinek megvilágítása, s a mai felfogással és terminológiával történő összehasonlító értelmezése. A korszak egyik központi problémája a népiesség; ennek egyik lényeges dokumentuma Petőfi és Arany levelezése. Próbafejezetünk célja a népiesség terminológiájának vizsgálata a levelek szövegében, oly módon, hogy megkíséreljük figyelembe venni a történeti folyamat néhány korábbi, egyidejű és későbbi viszonyítási pontját is. Elsősorban azért, mert a fentebb vázolt fáziskülönbségek sora irodalom és irodalomszemlé-

¹ HORVÁTH János: Petőfi Sándor. Bp. 1922. 128.

² ERDÉLYI János: Arany János. In: Pályák és pálmák. Bp. 1886. 377.

³ Idézi: KÉKY Lajos: A Kisfaludy-Társaság története (1836–1936). In: A százéves Kisfaludy-Társaság. Bp. 1936. 47.

let, közmegegyezés ideálja és egyéni felfogások között, s az a kezdeményező és előkészítő jelleg, mely a betetőzésig csak később jut el: olyan általános ismérvei az évtized irodalomkritikai szemléletének, melyek a részletekig hatoló vizsgálat eredményeit is meghatározzák majd. A terminológia valamennyi problémája pedig kétségtől összefügg majd a szemléleti alapok korabeli tisztázatlanságával, aminek, mint látni fogjuk, máig terjedő következményei is lehetnek.

Irodalomtörténetünk régi dilemmája, hogyan fordítsuk idegen nyelvekre a népiesség problémakörével kapcsolatos műszavainkat. Általában a *nép* (sőt, olykor a *paraszti*) szóból származtatott terminusokkal élt az eddigi gyakorlat (Volkstümlichkeiten, littérature de tendance populaire, école nationale-populaire, nationale-paysanne, poétique paysanne stb.). André Karátson, akitől francia példánk valók, a kétértelműség elkerülésére választotta a paysanne-t a populaire helyett, s e választását – szerinte – az is indokolja, hogy a nép szó nálunk lényegében a parasztságra vonatkozik az adott korszakban.⁴ Próbálkozásai azért nem járhatnak sikerrel, mert egyrészt félreérthető ambivalenciával, másrészt a többértelmű nép szó túlzott egyértelműsítésével⁵ tévesztik meg a külföldi olvasót. Így végső soron keveset árulnak el a népiesség itthoni felfogásáról (a felfogások közötti különbségekről, ezek időbeli fokozatairól ezúttal nem szólva); emellett olyan magyar szót fordítanak, amelynek itthoni használata is problematikus, sőt kétségbevonható is, amint ezt a következő példák illusztrálják.

„A népies, mint minden irodalmi pártszó, nem fejezi ki eléggé a mozgalom jellemét s éppen azért tévednek mind a kritikusok, mind a költők, kik azt szó szerint veszik s nem érzik alatta a szellemet” – írja Gyulai 1854-ben.⁶ Két évvel később Salamon Ferenc állítja, hogy „tévedés volt Petőfi és Arany költészetét túlnyomóan a *népiesség* szempontjából fogni föl”, sőt odáig is eljut, hogy „a költészet, az esztétika szempontjából a népies költészetnek (ti. mint terminusnak) kevés értelme van”.⁷ „A »népies« jelző nem is szerencsés nevezet, mert lealacsonyító korlátozást jelent, holott (...) épen kiterjeszkedésről és kibékítésről van szó” – ez Horváth János véleménye.⁸ Tehát maga a központi terminus is viták tárgya lehet; mai egyeduralma inkább konvenció, mint elvi tisztázás eredménye, s több szempontból is leegyszerűsíti a történeti valóságot, ill. annak korabeli értelmezéseit.

Kezdetből fogva sok volt a bizonytalanság és a félreértés a népiesség meghatározása körül, mely „nálunk még aestheticailag kifejtve, meghatározva nincs” (Szilágyi István Aranyhoz, 1847⁹). „K(edves) b(arátom) gondolatait a *népiességről* szeretném olvasni. E mező még oly parlag” – válaszolja Arany,¹⁰ akinek későbbi visszaemlékezése is a terminus eredendő homályosságáról tanúskodik: „Alig van fogalom, melylyel írók és közönség nagy része oly kevéssé jött volna tisztába, mint a nem régiben felkapott, de a divatból már el is tűnedező népiességgel. (...) De még azzal sem valánk tisztában, mi hát e népiesdi játék tulajdonképeni célja: a népek frünk-e, hogy szellemünk hulladékaival lelki nyomorán enyhítsünk; vagy a művelt osztálynak, hogy városi kényelmében, ázás-fázás veszélye nélkül is, alkalmá legyen megismerni a falvak népét.”¹¹ Ezt a közönségre vonatkozó dilemmát az *Irányok* meghatározása sem oldja meg, melyben Arany összefoglalja azt, ami „a szó elfogadott jelentése szerint

⁴ André KARÁTSON: Le symbolisme en Hongrie. Paris, P.U.F. 1969. 15–16.

⁵ Vö. Paul Valéry véleményével: „Le mot *peuple*, par exemple, avait un sens précis quand on pouvait rassembler tous les citoyens d'une cité autour d'un tertre, dans un Champ de Mars. Mais l'accroissement du nombre, le passage de l'ordre des mille à celui des millions, a fait de ce mot un terme monstrueux dont le sens dépend de la phrase où il entre; il désigne tantôt la totalité indistincte et jamais présente nulle part; tantôt le plus grand nombre, opposé au nombre restreint des individus plus fortunés ou plus cultivés...” Avant-propos. In: Regards sur le monde actuel. Paris, 1945. 16.

⁶ Petőfi Sándor és lírai költészetünk. In: Kritikai dolgozatok 1854–1861. Bp. 1908. 64. Idézi: HORVÁTH János: Petőfi Sándor. Bp. 1922. 123.

⁷ Arany János és a népiesség. In: Irodalmi tanulmányok I. Bp. 1889. 23–24.

⁸ HORVÁTH János: Petőfi Sándor. Bp. 1922. 123.

⁹ 1847. III. 12. Arany János Összes Művei (a továbbiakban: AJÖM) XV. Bp. 1975. 67.

¹⁰ 1847. IV. 2. Uo. 77.

¹¹ Töredékes gondolatok. In: AJÖM XI. Bp. 1968. 549.

a »népies« alatt értődik»; ezek: a népi eszmejárás, a költészet naiv frissessége, a benső lényeges költői forma s az erélyes, ruganyos rövid nyelv.¹²

Újabb gondot jelent, hogy a negyvenes évek szóhasználatában „népinek mondják többnyire a népiest s a népszerűt is, mi a zavart csak fokozza”.¹³ Ennek a jelentéstani tisztázatlanságnak esik áldozatul Szilágyi István is, aki a „népies ÍRÁS MÓD”-ot meghatározni kívánva végeredményben a ma népszerűsítőnek nevezett stílusról beszél,¹⁴ s népiesen nyilvánvaló, hogy mást ért, mint Arany. Ezt igazolja Arany megjegyzése, mely szerint Szilágyi „szeretné népies költeményeimből a népies kifejezéseket kihagyni”.¹⁵ – Petőfi szerint viszont „a népszerű írásmód” a földolog a népdalokban;¹⁶ de népszerűn ő mai szóhasználatunk szerint nyilván népiest ért, pontosan fordítva, mint Szilágyi, akinél a népies népszerűsítőt jelent. Ők ketten érthettek volna legnehezebben szót egymással. A fogalmak kapcsolatrendszerére s a terminológiai zavarra a későbbiekben még visszatérünk; ezúttal csupán jelezni kívánjuk a problémát s a tisztázásához szükséges vizsgálat fontosságát.

Remekművek mégis születtek ebben a korban, bár sok tekintetben függetlenül „a népiesség körüli elméleti zűrzavartól”.¹⁷ Inkább az irodalmi előzmények szerepe volt fontos Petőfi népdalai vagy a *Toldi* létrejöttében, nem pedig a kritikai gondolkodás, mely ösztönzéseket, célkitűzéseket adott ugyan, elméleti megalapozást azonban sokkal kevésbé. Nagy tehát a kontraszt az irodalmi alkotások esztétikai szervezése és a felfogások logikai inkohereciája között.

Az elméleti felkészültség hiányának, az alapelvek tisztázatlanságának egyik fő bizonyítéka a Kisfaludy-Társaság 1841. évi pályázata a népiesség és a nemzetiség mibenlétéről és irodalmi szerepéről. Müller Godofréd nyertes pályázata, mely a bírálók között is nagy vitát váltott ki, az irodalmi gyakorlat szempontjából teljesen hatástalan maradt. S jellemző, hogy Arany, a népies költői beszélyre hirdetett pályázat nyertese, mintegy húsz évvel később közvetve Müller Godofréd dolgozatának egyes alapgondolatait szedi majd ízekre, kimutatva azok logikai képtelenségeit: a Gorove-pályázatra beérkezett és Müllert helyenként szószertint plagizáló pályamű, mint Arany írja, „a kérdést inkább *összebonyolítja*, mint tisztába hozza”.¹⁸ S ugyancsak Arany korigálja majd az ötvenes években az elméleti pályázat egyik bírálójának, Toldy Ferencnek irodalomtörténetét is, a népiesség szempontjából.¹⁹ Mint látni fogjuk, e hozzászólás lényege épp a népiesség s a népszerűség megkülönböztetése lesz.

¹² Irányok. Uo. 158.

¹³ HORVÁTH János: A magyar irodalmi népiesség Faludítóit Petőfiig. Bp. 1927. 286.

¹⁴ „Népies ÍRÁS MÓD az, hogy a kiválólag úgy nevezett (érzéki, testileg cselekvő, józan értelmű) Néppel logice meg tudjuk értetni és éreztetni azt, mit a tudós és tanult író, felsőbb és tudós módon tanult, úgy hogy a maga abstract gondolkozásait, concrete, a népmegfogásához (!) tudja alkalmazni. Ennél fogva (*negative*) az író eltávoztasson minden *fogalmat, képet, leírást* melyek hez (!) a népek sem *esze sem fantáziája*.” 1847. IV. 9. AJÖM XV. Bp. 1975. 83.

¹⁵ 1847. VIII. 5. Uo. 110.

¹⁶ „N. J. népdalaiban hibázik a földolog: a népszerű írásmód.” Petőfi Sándor Összes Művei (a továbbiakban: PSÖM) VII. Bp. 1964. 505.

¹⁷ HORVÁTH János: A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése. In: Tanulmányok. Bp. 1956. 398.

¹⁸ AJÖM XIV. Bp. 1964. 26. – A plágiumra nézve vö. pl. Müller Godofréd e mondatát: „Népinek nevezünk tehát mindent, mi a népnek, mint a' nemzetiség' oszlopa' alapzatjának természetes, nem mesterkéltnem kívülről reá kényszerített fejlődésből foly ki” (Nemzetiség és népiesség a' költészetben, különösen a' magyarban. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai III. 1842. 362.) az Arany által idézett következő mondat: „Népiesnek nevezünk mindent, mi *ennek* (minek?), *mint a nemzetiség alapjának, természetes, nem mesterkéltnem kívülről rá nem erőszakolt fejlődéséből folyik ki*.” AJÖM XIV. Bp. 1964. 21.

¹⁹ Barta János szerint „A népiesség-ideál tisztázására irányuló törekvést és a fokozódó megvilágosodást jelzi az a különben is nagyon hasznos korrekció, amelyet Arany Toldy rendszerezésének egy pontján végrehajt. Az iskolai vázlatban még, a költészettörténet nyomán a »népies irány« címszó alatt tárgyalja Dugonicsot, Horváth Ádámot, Gvadányit, a századvég verses epikáját és az úgynevezett »debreceni kör«-t is. (...) Arany, néhány év múlva, az *Irányok*ban és a *Népiesség*-tanulmányban, nyilvánvalóan az újabb törekvések szemmel tartásával, felmondja ezt az elnevezést: nem népiesek, csak *népszerűek*, Gyöngyösi népszerűségére támaszkodók.” Arany János és a XVIII. század. In: Klassziku-

Röviden ki kell tekintenünk napjaink aktuális felfogására is. Ennek alapja a népiesség fogalmának következő jellemzése: „Az egyoldalú közhasználat csak a népköltészet és a nép iránti irodalmi érdeklődést s az irodalomnak a népköltészethez való idomulását szokta rajta érteni s körét csaknem kimerítettnek véli a népdal, népmese, népmonda és népballada irodalmi vonatkozásaival. A népiesség azonban sokkal tágabb körű jelenség ennél. Érdeklődése tárgyai között a népköltészetten kívül ott találjuk a magyarság történeti etnikumának mindennemű, még élő, még tehát menthető és újból köztulajdonná avatható hagyományát.”²⁰ Tegyük emellé Szauder József meghatározását: „Szűkebb értelemben a népköltészet és a nép iránti érdeklődést és vele együtt az irodalomnak a népköltészethez való tudatos idomulását értjük rajta; tágabb értelemben a magyarság történeti etnikuma élő hagyományának összekapcsolódását egy népi érdekű eszmeiséggel, amelyet a művész a népélet, népi alakok ábrázolásán át sugározat.”²¹ A második definíció, mely az előzőtől csak zárótételében különbözik, ott válik problematikussá, hogy egyrészt ideológiailag tágítja, másrészt viszont tematikailag megköti az értelmezést, mégpedig úgy, hogy a *nép* szót egyazon mondatban többféle értelemben, s így bizonyos mértékben kifejtetlen összetettségben használja. Először a Horváth Jánostól átvett szempontból, amelynek kritériuma az olvasáshoz és a költészeti hagyományokhoz való viszony; másodsor az eszmeiség jegyében, amely kétségekívül társadalmi indítatású megközelítés; végül pedig az ábrázolt tárgy fogalmi körülhatárolatlanságában. Nem derül ki az, mivel további meghatározásokat nem ad, hogy mennyiben eshetnek egybe a szó jelentései, tehát mennyiben homogén vagy heterogén az összegezés.

Látványos, hogy a *nép* szó jelentése ill. jelentései további megoldandó problémákat állítanak az irodalomtörténetírás elé. (Egyebek között fontos kérdés lenne annak megvizsgálása is, hogy mi is értendő pontosan a „népről a népnek” írás alkotói elvén, hiszen a szó jelentése alaposan megváltozott a vizsgált korszak óta.) Bár a kérdés egyik mai történész-szakértője „a »nép« bizonytalan és többféle jelentésszférájáról” beszél,²² tanulságokért érdemes lesz visszafordulnunk a múltba, hogy megvizsgáljuk a szó néhány lényeges megközelítését és jelentését.

„Nemzet és nép, nemzeti és népi (...) alig vannak elfogadhatólag meghatározva” a negyvenes évek elméleteiben.²³ A nép „kissé ködbevesző bálványuk” a márciusi ifjaknak is; fogalma „tisztázatlan, megérezszerű”.²⁴ A fogalom értelmezése azonban láthatólag meg-megújuló igénye a kornak, s e vállalkozások szempontjai éppúgy haszonnal vizsgálhatók, mint a sokféleségükből következő különböző következtetések is.

A *nép* a negyvenes évek szóhasználatában idealizált, romantikus és konkretizált, politikai értelemben egyaránt előfordul. Jelentése lehet ambivalens, de megfeleltethető a társadalmi és jogi hierarchia alsó kategóriájának is.

Ez utóbbira példa Táncsics. Lássuk az ő megközelítését: „mit értünk e szó alatt: nép?”

Józanul mindnyájunkat kellene érteni, kik e hazát lakjuk [tehát az ország lakosságát; e jelentés földrajzi szempontú, mely sem itt, sem a későbbiekben nem veszi figyelembe az anyanyelvi, etnikai szempontokat!], de szokássá vált nálunk csak a jobbágyokat, vagy parasztokat népnak nevezni [a jobbágy és a paraszt lehet szinonima-pár itt, ami nem bizonyos; lehet egy ambivalens jelentés két

sok nyomában. Bp. 1976. 257. – Úgy tetszik azonban, hogy Arany már iskolai irodalomtörténetében megkezdi e korrekciót: Dugonicsékról írja: „Ez volt az úgynevezett *népiesek*, vagy helyesben: *népszerűk iskolája*” (AJÖM X. Bp. 1962. 501.), Petőfivel kapcsolatban pedig párhuzamosan használja a „nemzetien népies” (uo. 515.) és a „nemzetien népszerű” (uo. 521.) megjelölést.

²⁰ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfőig*. Bp. 1927. 10–11.

²¹ SZAUDER József: *A magyar irodalmi népiességről*. ViF 1958. 156.

²² SZÜCS Jenő: *A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge*. In: *Nemzet és történelem*. Bp. 1974. 79.

²³ HORVÁTH János: i. m. 286.

²⁴ BARTA János: *Génuszok találkozása (Petőfi és Arany barátsága)*. In: *Klasszikusok nyomában*. Bp. 1976. 144, 157.

értelmezése másrészt; kifejezheti végül egy el nem döntött választás lehetőségét is]. Noha a törvénykönyv meg az alsóbb nemességet érti gyakran e szó alatt nép [jogi szempont]. A nemes ember, kinek kutyabőre, vagyis kutyabőrűl készült nemesi oklevele van, mind azokat parasztnak nevezi, kik illy oklevélnek birtokában nincsenek; tehát ő előtte még a szabad királyi városok polgárai, sőt a városi elöljárók, tanácsbeliek is mind csak parasztok [vö. a *Tripartitumban*: plebs = nem nemesek; a magyar fordításokban: parasztot, parasztság, község, köznép, nép.²⁵]. –

Én itt a közönséges szokást követve csak a parasztokat, a falusi embereket [a kettő ismét nem azonos] értem nép alatt; és különös, hogy a városi ember, mivel kék vagy más színű posztó ruhája van, már nem akar nép lenni, csak a földművest tartja népnek [a megkülönböztetés alapja itt a foglalkozás és a város-vidék oppozíció].²⁶

Jobbágy, paraszt, falusi ember lennének tehát a *nép* szó megfelelői Táncsics szerint; ezek között azonban nem tesz különbséget, s így bizonytalanságban hagy. Az azonosítást konvenció alapján, „a közönséges szokást követve”, végzi el, s ennek alapján – implicite – eljut „a parasztság szava isten szava” konklúziójáig. E behelyettesítés pedig, ilyen megfogalmazásban, elsősorban azért meghökkenítő, mert a metafora régióiba emeli a *nép* többjelentésű, s így homályos értelmű, idealizált fogalma helyett az egyértelműbb, a köznapis valósághoz tapadó, gyakorlatibb s egyben prózaibb *parasztság* szót.

Táncsics példája azért is fontos, mert mind saját korában, mind pedig a későbbiekben jellemző és gyakori felfogást képvisel. Petőfinél is találunk hasonló megnyilatkozásokat: „én már akkor barátja voltam a népnek, mikor azt még parasztnak hívták”²⁷; s nem sokkal ezután: „nemzetté lett a nép”.²⁸ Az azonosításokkal azonban itt is vigyáznunk kell, mert az első állításban szereplő *paraszt* – mint azt Táncsics esetében épp az imént láttuk – tágabb értelemben is szerepelhet; a másodikban viszont a *nép* szó jelentése nem feltétlenül azonos az előző esettel: itt inkább a francia olvasmányok hatása érvényesülhetett, az a felfogás, „mely szerint a *nation* a politikai cselekvéshez és szuverenitáshoz jutott *peuple*”.²⁹ Az egyenletrendszer két végpontjának rövidrezárása pedig ismét problematikus: a „nemzet lett a parasztságból” összegező tétele, épp a jelentésváltozatok miatt, nem is állítható fel, hacsak nem úgy, hogy „ezentúl a parasztság is része a nemzetnek”.

A nép = parasztság azonosítás a népiesség vizsgálata során kétségkívül leegyszerűsítő, sőt hamis konklúzióhoz vezet. Ezért fenntartásokkal kell fogadnunk Tóth Dezső véleményét, aki szerint a XIX. századi népiesség és a népi írók XX. századi mozgalma között az az „alapvetően, jellemzően közös” ismertető jegy, „hogy mindkét irányzat, ill. mozgalom népen parasztságot értett, hogy mindkét mozgalom, ill. irányzat a parasztságra orientálódott – politikai és irodalmi – esztétikai értelemben egyaránt”.³¹ A parasztságon kívül – mely önmagában is összetett fogalom – más, az övéhez hasonló életformájú csoportok, sőt, a társadalmi hierarchia átmeneti rétegei is helyet követelnek maguknak a

²⁵ Verbőczy István Hármaskönyve. Bp. 1894. 390.

²⁶ Nép szava isten szava. In: SZABAD György–TÓTH Ede: Szemelvények újkori magyar történeti forrásokból (1790–1849). Bp. 1969. 342.

²⁷ Szabadszállási követválasztás. PSÖM V. Bp. 1956. 96.

²⁸ Uo. 98.

²⁹ SZÜCS Jenő: i. m. 24.

³⁰ In: Vita a népi írókról. Bp. 1958. 76. Ennek az azonosításnak a híve Klaniczay Tibor is: „a nép az ilyen (ti. erős polgársággal nem rendelkező) országok nemzetté válásakor még csak a parasztságot jelenti”. A népies konzervativizmus és a „nemzeti jelleg” kérdése. In: Elvek és utak. Bp. 1965. 252. Népzene helyett Bartók is a *parasztszene* terminust alkalmazta; vö. MARÓTHY János: Az európai népdal születése. Bp. 1960. 11–12. Maróthy idézi Révai meghatározását is: „Hogy mi a »nép«, az azon múlik, hogy egy bizonyos történelmi helyzetben mely osztályok tudnak együttthaladni a közös, nagy érdekekért” (Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1949. 302.). Maróthy maga így definiálja a népzene nép-fogalmát: „a társadalom elnyomott és kiszákmányolt dolgozó rétegeinek mindenkori összessége”; s megengedhetőnek tartja a „jobbágyparaszti népdal” terminus bevezetését is (i. m. 13, 20, 767. stb.). – Másrészt viszont Berzsenyi már 1833-ban kimondja, hogy „a népen és popularitason nem parasztot és parasztságot kell érteni” (Poétai harmonistika. In: Berzsenyi Dániel prózai művei. Kaposvár, 1941. 197.).

népiesség nép-fogalmában.³¹ Pontatlan így a *Néprajzi Lexikon* definíciója is, mely „az anyagi javakat termelőkről” szól,³² s szempontunkból találhatóbb az *Értelmező kézisztár*, mely ilyen kiegészítést tesz: „A parasztság és az övéhez hasonló életmódú és hagyományú emberek összessége.”³³ Életforma, hagyomány és közösség kétségkívül nem mellőzhető szempontjai a fogalom meghatározásának.

Az egyértelmű azonosítás egy társadalmi osztállyal vagy csoporttal, úgy látjuk, torzításokhoz vezet. S ha ilyen azonosítás alapján fordítjuk *nacional-paysan-ra* *nép-nemzeti* terminusunkat, a nem magyar olvasó számára véggépp érthetatlenné tesszük mind a fogalmat, mind a vele kapcsolatos felfogást.

A nép fogalmának megközelítésében jelentős szerepet játszott a nemzethez való viszonyítás. „Nemzet lett a népből” – idéztük Petőfit s a kijelentése mögötti francia hagyományt. A Werbőczy értelmében vett *plebs* része tehát immár a *populus*nak, melyből eddig politikailag és jogilag ki volt rekesztve. Hasonlót állít az aktuális történelmi pillanatban Arany is: „a nép többé nem a misera plebs contribuens, hanem a kormányzó és törvényhozó hatalom. Azért a népnek ismerni kell, folytonos figyelemmel kísérni kell a politikai dolgokat”.³⁴ 1847-ből való nyilatkozatában még ennek a plebs-nek, a nem nemeseknek feleltethető meg a nép fogalma: „Egy illy epost (. . .) vérré tanulna a nép (. . .); a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvénné a néptől, (. . .) s lenne a költészet (. . .) a nemzet költészete.”³⁵ Nép és nemesség tehát együtt teszik a nemzet fogalmát.

Ilyen összegezést Petőfi esetében nem találunk; az ő szemlélete sokkal polarizáltabb („Egbe a népet, pokolba az aristocrátiát!”). Felfogásának eddig Martinkó András adta legszabatosabb meghatározását: „Ami (. . .) nép- és nemzet-értelmezését illeti, szinte megszólalása pillanatától kezdve nyilvánvaló, hogy nem a romantikus-feudális nép = parasztság azonosítás alapján állt. Már osztályhelyezete alapján sem állhatott azon, de nem kalandos-keserves életének társadalmi tapasztalatai alapján sem. Népköltőnek, a nép fiának tartotta magát, – pedig apja nem paraszt, hanem iparos, kereskedő, üzletember, egy feltörekvő, polgárosodó kézműves (opifex) réteg képviselője, s maga Petőfi is városi ember, értelmiségi volt. Amikor tehát népet mond, a jogtalan (vagy korlátozott jogú), szabadságra, társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai felemelkedésre vágyó plebejus rétegekre gondol. Mivel azonban ennek legnagyobb részét a *parasztság* (főleg a legalsó, nincstelen réteg) tette ki, Petőfi népfogalmának a parasztság természetesen jelentős komponense.”³⁶

A társadalmi és politikai megközelítés után lássunk egy újabb típusút, melynek szempontja lélektani, s mely a gondolkodásmód sajátosságaiból indul ki. Szilágyi Istvánról van szó, aki Aranyhoz írt levelében mondja: „*Nép, a tudósok ellenében* (mert lehet még *nemzet*, *aristocrazia* stb. ellenében is – de most erről nem határozok) jelenti az emberi nem azon öszvegét, mely *érzékileg* és *concrete szokott* gondolkozni, teoriával nem bír, speculációval nem bibelődik, s melly ennél fogva nem bír a dolgok *igazi alapos okaival mindent*.”³⁷ Ez a keveset idézett, pszichológiai típusokat szembeállító meghatározás, melybe némi arisztokratizmus is vegyül, azért lényeges, mert a kor irodalomszemléletében ritka területen mozogva nyújt segítséget a népnek mint a népköltészet hordozójának, alakítójának és mint a népies költészet közönségének jellemzéséhez. Igaz, a nép és a megrajzolt típus azonosítása csak részben állhat meg, mert a logikai ítélet nem megfordítható.

A népiesség szempontjából Aranyt a nép történeti és morális szempontú megközelítése jellemzi leginkább. Hagyomány és folytonosság eszményített felfogásáról van itt szó, mely a népben kollektív ízlés és jellem garanciáját és hordozóját látja, s mely a köznépből a népfaji specifikumok ideálját véli fölfedezni.

³¹ HORVÁTH János (i. m. 8.) „falusi és vidéki magyar középosztályról” szól; HALÁSZ Gábor „a kialakuló falusi intelligenciát” tartja „közvetítő rétegnek”. Nép és közösség. In: Válogatott írásai. Bp. 1977. 473.

³² Magyar Néprajzi Lexikon II. Bp. 1979. 187.

³³ Magyar Értelmező Kézisztár. Bp. 1972. 999.

³⁴ 1848. VIII. 12. AJÖM XV. 222.

³⁵ 1847. II. 28. Uo. 59.

³⁶ MARTINKÓ András: A prózáíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. Bp. 1965. 593.

³⁷ 1847. IV. 9. AJÖM XV. 83.

A Petőfihez írt híres levélre gondolunk, a „népies epos” terveire. „Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, . . . a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők között. Festenék szabad hazát, közös hazát; megtanítanám a népet, mikép szeresse a hont, melyért eldőde vére folyt. Mert bizony nem a *mai* nemesség vére volt az, melly visszaszerezte Etele birodalmát: az a vér részint csataterén folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik. Az a vér szolgavéré sohasem fajulhatott; mai napig is daczol a zsarnoksággal; azért durva, nyakas, megigázhatlan; de azért merész, őszinte és tiszta is. S e nemes vér, minthogy az *egy igaz úr* előtt nyakgailag csúszkálni nem tudta, szolgává kényszerítettett: ellenben jöttek idegen földről, támadtak a haza megnyűgött idegen népe közül szolgálak, s azok lőnek urakká.”³⁸ E költői felfogás egyik fő ismérve az eszményítés többrétegűsége. Egyrészt a múltszemlélet idealizálásáról van szó, mely a reformkori előzményekből táplálkozó nosztalgiaiával párosul, de egyúttal a későbbi „Mit az élet megvon, megadják a holtak” víziószzerű „arany álmáról” is. Ehhez járul – a krónikák hagyományát követve³⁹ – a népek mint ideális közösségnek múltba transzponált képe, s egyúttal a folytonosság megteremtése az eszményi értékek hajdani és jelenkori felmutatása között. S mindehhez hozzátartozik még a népköltészet példájának követése is: „a nép mindig eszményíti tárgyát, mikor költ”;⁴⁰ „Mondjatok régi elbeszélést mely ki ne ragadná hallgatóját a jelenből, s oly eszményített korban ne helyezné át, midőn az emberek nagyobb tökélyvel bírtak, a világ szebb volt!”⁴¹ A nép központi szerepe az Arany epikai koncepciójában, hogy általa a költő a jelenbe is átsugározza, tanító céllal közvetítse az így felfogott hagyományt, melynek felfogója és továbbadója, közönsége és terjesztője ismét a nép lesz, immár aktuális és gyakorlati értelemben: a nemzeti költészet létrehozása érdekében. Világos után, látni fogjuk, módosul majd ez a felfogás; e korban azonban ez jellemzi legvilágosabban Arany elképzelését és szándékait.

Tanulmányok azok a megközelítések is, amelyek a *nép* szó vizsgálata során megkísérik elkülöníteni a tágabb és szűkebb jelentéseket. Müller Godofréd pl. pályaművében a szót háromféle: „szélesebb”, „szorosabb” és „legsorosabb” értelemben magyarázza, s a nemzetet tekinti a megkülönböztetések alapjának.⁴² Az első jelentés szerint a nemzetnél tágabb fogalomnak felel meg, mint „idegen anyagokkal vegyült nemzeti test”;⁴³ a második „a’ nemzet fogalmával ugyanazon terjedelmű”, a harmadik pedig része a nemzetnek. Ezek közül az első kettő szerzőlött homályos;⁴⁴ a közbülső leginkább a népfajnak, a harmadik pedig a köznépek feleltethető meg, az utóbbi mint „a’ hatalom, kiképzés és tettekben és a’ középrendtől elmaradt nagy tömege a’ nemzetnek”. Ez utóbbi tehát politikai és műveltségi szempontból alárendelt csoport (a „tettek” szempontja igen kérdéses); az egész felosztás pedig végső soron logikai természetű. A népiesség meghatározása leginkább a középső, a „szorosabb értelmű”, népfajhoz közelítő fokozathoz kapcsolódik, mint „valamely nép’ szabad, magából kifejlő életjelenségeinek összessége”.⁴⁵ A „népköltők” számára az egész rendszerező kísérletből csupán az a közönség iskolázatlanságához alkalmazkodó nyelvi jellegű tanulság kínálkozik, hogy a mű „elintézésbeli egyszerűség, előadásbani világosság és kifejezésbeni könnyűség által, minden

³⁸ 1847. II. 28. Uo. 59.

³⁹ Vö. SZÜCS Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. In: i. m. 427–8.

⁴⁰ Anya és gyermeke. In: AJÖM XI. Bp. 1968. 32.

⁴¹ Uo. 33.

⁴² Nemzetiség és népiesség a’ költészetben, különösen a’ magyarban. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai III. 1842. 360–1.

⁴³ Uo.

⁴⁴ A nép „szorosabb értelemben” vett meghatározása pl. így hangzik: „e’ fogalom a’ nemzet fogalmával ugyanazon terjedelmű; és csak azon különbség választja el egymástól, hogy a’ nemzet a’ nemzetiségnek, a’ nép pedig a’ népiességnek szolgálván alapul, a’ nemzetiség alatt – ez ellentétben – a’ nemzet’ sajátos szellemét és alakját értjük, idő és térre való tekintet nélkül, népiesség alatt pedig – ugyanezen ellentétben – ugyanazt, de e’ tekintet mellett, mi azon jegyzéssel hangzik össze, melly szerint valamely, ideji elébe sietett költő nemzeti lehet ugyan, de népi nem”. Uo. 361.

⁴⁵ Uo. 362.

magasabb előkészület nélkül közönséges úton nevelt népembernek megközelíthető és felfogható” legyen.⁴⁶ A népiességnek ez az egyrészt népfaji sajátosságokra tágitott, másrészt nyelvi szempontokra szűkített felfogása azonban alkalmatlannak bizonyult irodalomtörténeti következtetések levonására (Kisfaludy Sándorban pl. szerinte „nemzetiség és népiesség egész nagyságokban forrnak össze”⁴⁷), mégpedig elsősorban azért, mert a – mai értelemben vett – népköltészetről s a népnyelvről egyáltalán nem ejt szót, a nyelvi előadásmódra vonatkozó megjegyzései pedig – mint azt Szilágyinál is láttuk – sokkal inkább a népszerűsítő, mint a népies stílusra vonatkoznak.⁴⁸

A „Mit értünk nemzetiség és népiesség (Volksthümlichkeiten) alatt a költészetben? (...)” pályázati kérdés megfogalmazásában a német terminus az új magyar szó egyértelmű értelmezését volt hivatva elősegíteni; Müller, mint a fentiek alapján láthatjuk, a Volksthümlichkeiten archaikusabb jelentését kommentálta, azt, amelyet a Grimm-testvérek nagyszótára így foglalt össze: „das was die eigenthümlichkeiten eines volkes ausmacht, es von anderen scheidet, nationlität, auch das bewusstsein, das gefühl davon”.⁴⁹ Bizonytalanságai tehát a német terminus ambivalens voltával is összefüggnek.

Népfaj és köznép megkülönböztetését a *nép* szó két jelentéseként Szontagh Gusztáv nála világosabban végzi el a pályázatot értékelő különvéleményében;⁵⁰ s ez a distinkció Erdélyinél is visszatér majd: „A nép (...) alsóbb osztályát teszi, minék? a népnek. Tehát a szó vétetik szélesebb és szorosabb értelemben...”⁵¹

A fentiek alapján látható, hogy a nép fogalmának meghatározása körül a tárgyalt évtized végeredményben bizonytalanságban maradt; a társadalmi, a politikai, a lélektani, a történeti s az erkölcsi szempontú megközelítések csak a kísérlet szintjéig jutottak el. Az egyes értelmezések csak ritkán s alig vetíthetők egymásra; összbenyomásunk mindenképpen heterogén marad. Fölvethető a kérdés: milyen esélyei voltak a kornak arra, hogy a nép, s ezzel összefüggésben a népiesség kérdéskörét elméletileg tisztázza és egységes terminológiát alakítson ki? A *nép* szempontjából, úgy tetszik, az előzmények többrétűsége éppúgy gátolta a tisztánlátást, mint a politikai aktualitás napi gyakorlata, s a szó rendkívüli összetettsége így képes maradt arra, hogy a romantikus mítosztól a forradalmi jelszóg megtartsa a nyelvi konvenció által hitelesített jelentéseit. A *népiesség* szó esetében pedig, mint az alábbiakban még látni fogjuk, fontos tényezőnek bizonyult az is, hogy épp e kor hozta létre a mozgalom legnagyobb műveit, melyek alapján a későbbiek során az irodalmi gondolkodás már adott irodalmi anyagból indulhatott ki s vonhatta el azokból tanulságait. Ami addig deduktíve sikertelen maradt, ezután már konkrétumok alapján állhatott össze rendszerré. Petőfi és Arany levelezése épp ezért is nagy jelentőségű forrásanyag, mert kettejük nélkül, úgy tetszik, nem mehetett volna végbe ez a rendszerezés. Petőfi népdalai, a *János vitéz* és a *Toldi* nélkül pedig barátságuk és levelezésük sem jöhetett volna létre.

E szövegekben – s kettejük egyéb írásaiban is – a *nép* fogalma újabb értelemben is szerepel. „Hol van olly merész képzeletű költő, mint a nép?” – olvassuk az *Úti jegyzetekben*,⁵² s a barátságuk utáni időszakban visszhangzik rá Arany: „Első és legnagyobb inventor a nép, a sokaság;”⁵³ majd később: „a legtöbb *eredeti* invenció a néptől származik”.⁵⁴ A népköltészet szempontjából tett célzások a levelezés

⁴⁶ Uo. 379.

⁴⁷ Uo. 393.

⁴⁸ „Történeti áttekintésében (...) egyébként végkép zavarba ejt szándéka felől.” HORVÁTH János: i. m. 279.

⁴⁹ Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Zwölfter Band II. Abteilung. Bearbeitet von Rudolf Meisner. Verlag von S. Hirzel (Leipzig) 1951. 500.

⁵⁰ A Kisfaludy-Társaság Évlapjai III. 1842. 55.

⁵¹ Népköltészetéről. In: Erdélyi János kisebb prózái I. Sárospatak, 1863. 6.

⁵² PSÖM V. Bp. 1956. 32.

⁵³ Zrínyi és Tasso. AJÖM X. Bp. 1962. 334.

⁵⁴ Szerkesztői megjegyzések. AJÖM XII. Bp. 1963. 318.

anyagában nem kapnak részletes kifejtést, két következtetés levonására azonban alkalmasak. Egyrészt közel állanak Grimm Erdélyitől idézett felfogásához: „ki írja a népdalokat? A nép; vagy Grimm szerint: magok magokat”,⁵ tehát a népet mint kollektív alkotót képzelik el. Másrészt pedig a romantikus esztétika központi kategóriái, a képzelet és az eredetiség szempontjából emelik e kollektivitást eszményített magasságba.

A kifejtetlenség egyik oka az lehet, hogy Petőfi, aki népdalkorszakán már jó ideje túl van, mint költészetében, Aranyhoz fordulva is leginkább politikai jelentésében használja a *nép* szót, mely a versekben a népdalok idején egyáltalán nem szerepelt, hanem csak 1846–47-ben kezd megjelenni. Megjegyzendő az is, hogy a politikai népiesség igen gyakran, s épp a legfontosabb költeményekben, nem magyaros versformában nyilatkozik meg (*A XIX. század költői, A nép nevében, Föltámadott a tenger*), s ezek közül az első kettő a velük egy időben írt levelek szövegével is fontos egyezéseket mutat.⁵⁶ E párhuzamok pedig arra utalnak, hogy Petőfi 1847 elején az Hugo-ra jellemző, a népet vezető „lángoszlop”-költő felfogásában fogalmazza meg Aranyhoz írt első levelét. Újfajta népiességről van tehát itt szó, mely „célzata szerint az, nem pedig mint „előbb (vagy nem egyszersmind szükségképp) formái szerint”.⁵⁷

A több más lehetséges ok mellett (Petőfi, tudjuk, irtózik az „okos levelektől”) a legfontosabb kétségkívül az, hogy nincs terminusuk a népköltészet mai, folklór-értelmű jelentésére. *Népköltészet*en, mint az eddigi kutatás már többször utalt rá, levelezésükben ’népies műköltészet’ értendő.⁵⁸ (Megvizsgálendő lesz, mennyiben általános, s mennyiben kizárólagos a korban a szó ilyen értelmű használata.) Bár Petőfi küld népdalokat az Erdélyi publikálta gyűjteménybe,⁵⁹ s bár Arany is gyűjt „népdal-schemákat”,⁶⁰ sőt népdalokat is,⁶¹ a folklór fogalma nem, sőt a nép- és műköltészet megkülönböztetése sem mutatható ki szövegszerű adatokkal kettejük szóhasználatában, ill. ekkori felfogásában.

Fontos mozzanatra emlékezik vissza azonban később Arany, s ennek alapján némi következtetésre van módunk. „Petőfi, mikép többször hallám nyilatkozni, nagy részt od’adott volna költeményeiből, csak hogy eredeti népdalaink szebbejének ő lehetne a szerzője.”⁶² Tehát: az eredeti és a mű-népdalok megkülönböztetése, a fogalmi tisztázás híján is, mégiscsak megtörtént; ez egyúttal értékítéletet is magába foglalt: az eredeti népdalok szebbejének saját költészete, ill. annak nagy része fölé emelését, ami Petőfi esetében ritka dolog; ez az értékítélet viszont nem általánosítható: nem vonatkozik általában az eredeti népdalokra, hanem ezeken belül is értékbeli különbségeket ismer el; tehát nem konkrétumoktól független népdalkultusz megnyilatkozása. – Arany negyvenes évekbeli megjegyzései között, tudomásunk szerint, nem maradt fenn ilyen jellegű adat. Voinovich azonban arra figyelmeztet, hogy Arany, mint arról Szilágyinak is ír, már 1847-ben megvehette Erdélyi gyűjteményének I. és II. kötetét,

⁵⁵ ERDÉLYI János: i. h. 16.

⁵⁶ A XIX. század költői (1847 január) egyes gondolatai visszatérnek Petőfi febr. 4-én kelt, Aranyhoz írt első levelében. Vö. pl. a „Hogy, míg a nép küzd, fárad, izzad, Pihenjen ő árnyék alatt!” és a „... Mit milliók cáfolnak meg” sorokat a levél szövegével: „mint martirkodnak milliók, hogy pár ezren henyéghessenek és élvezzenek”. A Mózes-hasonlathoz kapcsolódik az ugyanazannal kelt verses levél metaforája is: „S ez az igaz költő, ki a nép ajkára Hullatja keblének mennyei manáját.” A nép nevében (1847 március) Dózsa-képe pedig márc. 31-i levelében jelenik meg ismét: „En Dózsát a magyar történet egyik legdicsebb emberének tartom.”

⁵⁷ HORVÁTH János: A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése. In: Tanulmányok. Bp. 1956. 307.

⁵⁸ Vö. pl. SZINNYEI Ferenc: Arany János tudományos munkássága. BpSz 1910. 67.; VOINOVICH Géza: Arany János életrajza I. Bp. 1929. 160.; BARTA János: Arany János. Bp. 1953. 55.; HORVÁTH János: A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése. In: Tanulmányok. Bp. 1956. 341, 349, 414.; BARTA János: A Petőfi-élmény Arany János irodalomszemléletében. ItK 1973. 516. és Arany János és a XVIII. század. In: Klasszikusok nyomában. Bp. 1976. 252.

⁵⁹ Vö. PSÖM V. Bp. 1956. 162–3. és 246–7.

⁶⁰ AJÖM XV. Bp. 1975. 77.

⁶¹ Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost. Bp. 1952.

⁶² A magyar népdal az irodalomban. AJÖM XI. Bp. 1968. 386.

s *A magyar népdalok* c. kísérő tanulmány szövegében több fontos részletet meg is jelölt.⁶³ Ezek közül való a Kőlcseytől vett jelmondat: „A nemzeti poesis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni,” s Kőlcsey, mint ismeretes, „az egész magyar műköltészettel állítja szembe a népdalt, mint a nemzeti költészet primitív, hűtlenül elhagyott példáját”.⁶⁴ Hozzátehetjük e fontos adathoz, hogy Arany, akinek már egy 1845-ből való levelében szerepel egy Kőlcsey-idézet,⁶⁵ ugyanebben az évben már bizonyosan ismerte a *Nemzeti hagyományok* szövegét. Ezt mutatja *Az elveszett alkotmány* első énekének következő részlete:

Lepkék búnak elő, s botorúl a lángba csapódnak;
Mintha biz' ők is *ama* nagy nemzet honszabadító
Hősei volnának, mely messzeragyogni epedvén,
Még folyvást idegen fénynél pörzsölgeti szárnyát,
S nem hiszi, hogy csillvágya utóbb éltébe kerüljön.

Az idézet kapcsolatba hozható a Kőlcsey szövegében több ízben is megjelenő képpel: „Ily körülményben a magasabb poesis többé belső szikrából szép lángra nem gerjed; idegen tűznél kell annak meggerjednie, s a nemzet egészének nehezen fog világítani.”⁶⁶

Voinovich még két lényeges mondat megjelölését említi Arany példányában: „a népköltészet megkedvelését visszalépésnek csak balga fogja tekinteni”; s „a népköltés olyan a művelt írónak, mint törzsök a virágnak”. Arany 1847 októberéből való, Szász Károlyhoz írt levelét teszi az első idézet mellé, igazolva, hogy a kettő filológiailag összefügg: „vele az irodalom korántsem hátrafelé menne” – írja Arany a népiesség alapján létrehozandó nemzeti irodalomról.⁶⁷

Erdélyi azonban mást ért *népköltészet*en, mint Arany, aki, bár a nép- és műköltészet megkülönböztetését ismerni látszik, ebben az évtizedben még 'népies műköltészet' értelemben használja a szót. Erdélyi *Népköltészet*ről című, 1842-ből való értekezésében kifejti, hogy „mai állása után a népköltészetet nemigen nagyra veszik; s alatta kevesen is értenek többet azon néhány népdalnál, melyet akkor ír a költő, mikor egy-két népies kifejezés eszébe jut, vagy éppen mikor drámát, regényt nem írhat. Ha a népdalokat szobában gondolnák, s mindaz népdal volna, mit az írók úgy keresztelnek, megnyugodnám, mivel így mégiscsak kellene apródonként növekednie a népköltészetnek, de mást mond az emberiség fejlődésének krónikája. Nevezetesen, az igazi népköltészet virágkora kivétel nélkül és rendszeresen megelőzi a könyvirodalmat, s azon időkre esik, mikor még nincs literatura. Ellenben a könyvtudás növekedtével minden népnél alább száll”.⁶⁸

A *Népdalok és mondák* gyűjteménye azonban csak részben felel meg ennek a meghatározásnak, mivel régi, népi és műköltőktől származó darabokat egyaránt tartalmaz. A belőle kirajzolódó népköltészet-fogalom így szerföltt bizonytalan, annál is inkább, mert szerepelt vegyes nyelvű szöveget, ún. „macaroni”-t is. Ez pedig (a „Meghalt feleségem Satis tarde quidem” kezdetű)⁶⁹ éppen a mai népköltészet-fogalmunktól legtávolabb álló latin sorokkal váltogatja a magyart. Mint vegyes nyelvű, „a *népdalok közt* (!) mai napig ez, tudtomra legalább, egyedül áll” – hangzik Erdélyi kommentárja,⁷⁰ meglepő bizonyítékeként annak, hogy a népdal, s így a népköltészet jelentése mennyire tág az ő szóhasználatában. (Ez a diákos hagyományokhoz kapcsolódó szöveg, mely sok

⁶³ VOINOVICH Géza: i. m. 165.

⁶⁴ HORVÁTH János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfig. Bp. 1927. 123.

⁶⁵ AJÖM XV. Bp. 1975. 23.

⁶⁶ Kőlcsey Ferenc Minden Munkái. III. Bp. 1886. 36–7.

⁶⁷ VOINOVICH Géza: i. m. 165.

⁶⁸ Erdélyi János kisebb prózái. I. Sárospatak, 1863. 3–4.

⁶⁹ Népdalok és mondák II. Pest 1847. 254.

⁷⁰ A magyar népdalok In: Erdélyi János kisebb prózai I. Sárospatak, 1863. 51.

tekintetben emlékeztet Petőfi *Deákpyám* c. versére, szerepel majd Arany népdalgyűjteményében is, a „Népdalok és rokon” elnevezésű, s így kevésbé körülhatárolt kategóriában.⁷¹

A *népköltészet* szó tehát a negyvenes években egyik jelentésében sem tekinthető mai *folklor* terminusunk megfelelőjének (ilyen értelemben szerepelni fog azonban Arany későbbi értekezéseiben, mintegy előkészítve Katona Lajos felfogását). Használata nem egységes és következetes, hanem inkább az egyéni felfogásoktól függ, s funkciója is eszerint változik. S épp e funkciók szempontjából kell megkülönböztetést tennünk Petőfi és Arany szóhasználatára, ill. programja között.

A ’népies műköltészet’ jelentés azonossága ellenére számos eltérés figyelhető meg. Petőfi írásaiban a szó összesen kétszer fordul elő; használata kizárólagos, szinonimája nincs; Aranynál viszont jóval gyakoribb, s a *nép költészet*, *népi költészet* szókapcsolatokkal váltakozik.

Petőfi a *Toldival* kapcsolatban írja: „Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá!” Tehát a *Toldi* is része annak a költészetnek, amely egy szemléleti hierarchia csúcán helyezkedik el, s melynek egyik kritériuma, mint azt a levelet kísérő vers mutatja, a néphez szólás. Az „igazi költészet” képviselője az „igazi költő, ki a nép ajkára Hullatja keblének mennyei mannáját”, hogy enyhülést, vigasztalást, „édes álmat” nyújtson a „szegény népnek”, „nagy fáradalmi” között. A levél azonban, a verstől eltérően, gyökeresen ellentétes irányban folytatódik. „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század főadata, ezt kivívni czélja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martirkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az aristocrátiát!”⁷²

Az egy napon kelt levél és vers olvasata nem szintetizálható, mert ellentétes funkciókat jelöl ki a „népköltészet” számára. A levél a *Toldi* keltette elragadtatástól a forradalmi népszemléletig jut el, de nem logikai, hanem asszociatív, érzelmi és retorikai (az *uralkodni* ige többféle jelentését kiaknázó) eszközökkel;⁷³ a vers viszont végső soron a filantropiához közelít. A két szöveg közötti ellentmondás pedig megkérdőjelezni látszik azt az állítást, mely szerint „Petőfi 1847. február 4-iki levele a forradalmi népszemlélet legvilágosabb programját közli a fegyvertársul kívánt Arannyal;”⁷⁴ s teljes egészében kétségbevonja azt a konklúziót, mely úgy szól, hogy Petőfi „az Arannyal folytatott levelezésben tisztázta (...) a népiesség fogalmát”.⁷⁵ Fentebb már hivatkoztunk arra, hogy ezt az egész korszak bizonytalanul és változóan ítélte meg; s világosan kell látnunk azt is, hogy Petőfi általában nem tisztázza fogalmait, a népiességet pedig végképp nem; a szó maga – a Petőfi-szótár szerint – elő sem fordul életművében.⁷⁶

Ismeretes, hogy Arany a „népköltészet” funkcióját elsősorban a nemzeti költészet előkészítésében látja: „Nemzeti költészetet csak azontúl remélek, ha előbb népi költészet virágzott” – írja Petőfinek első levelében.⁷⁷ A Herder–Kölchsegy-hagyomány jegyében ő is Homéroszra hivatkozik: „Egyébiránt nálam van nép epos: az Iliás és Odyssea. Nem egyebek ezek egyszerű – téj mézzel folyó, népi költeményeknél. Bennök az egyszerűség a költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi

⁷¹ Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost. 1952. 27.

⁷² AJÖM XV. Bp. 1975. 50.

⁷³ Ilyen értelemben szerepel a szó Petőfi 1847. VIII. 17-i levelében is: „Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni; miért az Életképekben? mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mindazokat számítom, kik valódiilag szabadelvűek, nem-szűkkeblűek, merészek, nagyot-akarók, azon fiatal Magyarországnak, melly nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni.” AJÖM XV. Bp. 1975. 118. „Petőfi ilyen »népköltészet«-fogalma nem is vonható már a *népiesség* fogalma alá” – írja Sötér István; – Petőfi »népköltészet«-értelmezése messze túlhaladt a népies-nemzeti elméleten, az irodalmi népiesség elméletén és gyakorlatán.” Nemzet és haladás. Bp. 1963. 79.

⁷⁴ Uo. 78.

⁷⁵ PÁNDI Pál: Petőfi Sándor. Utószó Petőfi Sándor összes költeményeihez. Bp. 1960. 1231.

⁷⁶ Ezúton köszönöm meg J. Soltész Katalinnak és Wacha Imrének a Petőfi-szótár harmadik, még kiadatlan kötetével kapcsolatban nyújtott szíves segítségét.

⁷⁷ AJÖM XV. Bp. 1975. 53.

költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalom.⁷⁷ Egyszerűség és fenség egyeztetése, sőt azonossága jellemzi Petőfi felfogását is, aki másfél hónappal később szinte megismétli Arany Szilágyihoz írt sorait: „Milly egyszerű a pusztá és még is milly fönséges! de lehet-e fönséges, a mi nem egyszerű?”⁷⁸ Ez a párhuzam egyértelműen utal a kettejük közötti ízlésbeli egységre.

Arany korábbi költészetének és nyilatkozatainak tanúságtétele szerint a népi nyelv, verselés és szellem szempontjainak fokozatain át jut el Petőfinék kifejtett nézeteig (Szilágyinak pl. még így ír a „népies hős költemény” tervéről: „mi lenne belőle, ha valaki, ki a *nép nyelvén költeni ért*, megkísértené?”⁷⁹,⁸⁰ alig egy hónappal később azonban már újabb szempontot is fölvet Petőfinék: „Mit szólna Ön hozzá, ha valaki tisztán népi szellemben és nyelven írt (komoly) epósra vetné fejét?”⁸¹ Ez a fokozatosság pedig, mint azt már megfigyelték, bizonyos egyezéseket mutat azokkal a történeti fejleményekkel, amelyekkel Arany a népiesség előzményeit vizsgálva későbbi értekezéseiben fölirt.⁸²

„Megtanítanám a népet . . .”; „költői hatást gyakorolni a népre”; „emelni a népet az irodalomban”: a „népköltészet” tanító célzatának, a közönségre vonatkozó teendőknek megfogalmazásai. Ezek korlátait Arany már a negyvenes években világosan látta: „Hiába írunk mi népverset az Életképekbe, hiába adunk ki pengő forintos Toldikat stb. a népre nem hatnak”⁸³ – írja a néplap szükségességéről; s nem engedi, hogy *Toldit* felolvassák a szalontai kaszinóban: „Általában a szalontai kritikától félek. A hol *János vitézre* el mondják: »az is bolond, a ki az illet kinyomatja«, ott *Toldi* nem várhat kedvező fogadtatást. Akarám, hogy mindenütt elolvassák, csak itt ne. Itt a Pegasus sem kell, ha csak nem fontolva haladó, vagy ha politikai cikkekéből nincs a nyeregtakarója.”⁸⁴

A „népköltészet” az ő felfogásában nem törekedhet kizárólagosságra; nem kívánja, hogy „minden költő *tisztán* népköltő legyen, mert ilyesmi teljesülni soha sem fogna”⁸⁵. Tehát nemcsak a befogadás, hanem az alkotás szempontjából is korlátokat ismer el; ízlésbeli egység csak az „általános, nemzeti” költészetben jöhet létre a népiesség átmeneti fázisa után. Ennek funkcióját pedig történelmi dimenziókban határozza meg: „Ily értelemben vett nemzeti költészet előállítására lenne egyik hatalmas előmozdítója nemzeti újjá alakulásunk nagy művének.”⁸⁶

Világos után a történelmi okok mellett az a felismerése is közrejátszott szemléletének változásában, hogy a legszélesebb közönséggel kapcsolatos elvei illuzórikusak voltak. Ez a közönség csak ritkán képes a költészet esztétikai élvezetére; a költő pedig „felhagy e szerint a törekvéssel, hogy minél nagyobb sokaságnak tetsző dolgokat írjon”; jelszava többé nem „a népet tanítani”, mint korábban, hanem „a néptől tanulni s ily módon a költészetet fölfrissíteni, nemzeti alapra helyezni”⁸⁷. Felfogásának módosulása pedig, mint látni fogjuk, terminológiáját is átalakítja majd.

A „népköltészet” szó különböző jelentései és funkciói után szünygyre kell vennünk szinonimáit, s a hozzájuk analógiásan kapcsolódó egyéb terminusokat is.

A nép- előtagú összetétel, mint láttuk, jelzős szerkezetekkel váltakozik („a nép költészet”, „népi költészet”). Arany a „népköltészet” művelő költő megnevezésekor is hasonló változatokkal él: „népköltő”, ironikusan „parasztköltő”, „a nép és költő”, „népi író”⁸⁸ (Petőfi nem él e kifejezésekkel.) A művekre vonatkozó terminusok pedig a „népies” jelzővel egészülnek ki: „népvers”, „népies vers”; „népi költemény”, „népies költemény”; „népepos”, „népies epos” stb.⁸⁹

⁷⁷ Uo. 77.

⁷⁸ Úti levelek Kerényi Frigyeshez. PSÖM V. Bp. 1956.

⁷⁹ AJÖM XV. Bp. 1975. 42.

⁸⁰ Uo. 53.

⁸¹ Vö. HORVÁTH János: A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése. In: Tanulmányok. Bp. 1956. 362.

⁸² AJÖM XV. Bp. 1975. 201.

⁸³ Uo. 79.

⁸⁴ Uo. 146–147.

⁸⁵ Uo. 147.

⁸⁶ Millien: La Moisson. AJÖM XI. Bp. 1968. 175.

⁸⁷ Pl. AJÖM XV. 75, 124, 143, 149.

⁸⁸ Uo. 201, 165; 75, 137; 75, 352. stb.

Ezek a szinonimasorok Arany szóhasználatában – változatosságuk ellenére is – következetesen megmaradnak a „népköltészet” fentebb vázolt jelentéstartományában, s általában mai *népies* terminusoknak feleltethetők meg. A terminológia tehát végeredményben egységes egyéni szemléletre utal, bár egyik terminus sem kizárólagos.

A jelzők jelentése sem mindig az, főleg a „népies” szó esetében, amelyet Arany több értelemben is használ. Amikor pl. azt fejtegeti Petőfinek, hogy a *Nép Barátja* „adjon népies, de hű tudósításokat az országgyűlésről, a fővárosi s vidéki mozgalmakról, a csata színhelyéről”,⁹⁰ maga a szöveggörnyezet teszi világossá, hogy népiesen itt olyan nyelvet, stílust, megközelítést ért, amely „a tárgynak egyszerű, de ép természeti ész általi felfogásához” alkalmazkodik. A legszélesebb közönséghez „egyszerű, érthető nyelven” kell szólani⁹¹ – fejt ki a szerkesztőtárs Vas Gerebennek is véleményét ugyanebben az ügyben: egyértelmű tehát, hogy a „népies” itt ’közérthető’ jelent; a közérthetőség fogalma pedig némi részleges átfedést mutat a mai értelemben vett népiességgel.

A szó korabeli és Aranyra is jellemző ambivalenciájára utal az a levél is, amelyben a két Toldi „népies kiadásának” tervéről beszél,⁹² s ezen nyilván ’népszerűsítő, olcsó, a néphez szóló’ kiadást ért. A „népiesség” fogalmának tisztázatlanságát épp Arany későbbi nyilatkozataival igazoltuk dolgozatunk elején; itt most láthatjuk a szó lexikai jelentésének negyvenes évekbeli bizonytalanságát is, mely éppúgy gátolta egyértelmű terminussá fejlődését, mint a probléma körüli elméleti zűrzavar.

A fentiekhez még egy jellemző példát tehetünk hozzá. „Hallotta-e ön a *Rózsa és Ibolva* meséjét? le akarom írni népiesen”⁹³ – írja Arany Szilágyinak. Hogyan lehet egy népmesét népiesen leírni, kérdezhetjük a szó mai jelentéséből kiindulva. Egyetlen választ találhatunk: a „népies” szó ez esetben csakis a versforma népiességét jelentheti; azt a magyaros verselést, amelyet Petőfi *Összes Költményei* tervezett előszavában említ, s amelyet Arany később *A magyar nemzeti vers-idomról* írt tanulmányában fog majd jellemezni.

Petőfi feltűnően ritkán él a népiesség kulcsszávaival. A népköltészet szó, mint láttuk, összesen két ízben szerepel leveleiben; a népköltő, a népies, a népiesség egyszer sem fordul elő. Mindez azt látszik igazolni, amit említett előszavában a versformával kapcsolatban ő maga írt le, s ami, úgy tetszik, általánosságban is jellemzi a népiességre vonatkozó felfogását: „A magyar mérték és rím még nincs meghatározva; ez még ezután fog, ha fog kifejlődni és meghatározatni, e szerint róla nekem nincs tudatom, de van sejtésem . . . az ösztön vezet, s a hol ők engem rím és mérték dolgában a legnagyobb hanyagsággal vádolnak, talán épen ott járok legközelebb a tökéletes, az igazi magyar versformához.”⁹⁴

Az Aranyánál nép-, népi, népies alakok formájában megjelenő szinonimasor jelentésére ötleme egy lényeges adatot idézhetünk: „N. J. népdalaiban hibázik a fődolog: a népszerű írásmód.”⁹⁵ „Népszerű” itt feltehetőleg ’népiest’ kell értenünk; azonban ez a szó is ambivalens, hiszen a *Coriolanus* fordításában két ízben is ’a néptömegek által kedvelt, nekik tetsző’ jelentésben szerepel, az ugyancsak ambivalens angol „popular” megfelelőjeként („betanulom a kedveltető hajlongást, s iparkodni fogok (. . .) utánozni valamely népszerű férfi varázsát”⁹⁶). Egyértelmű és kizárólagos terminust tehát tőle sem ismerünk. (Vizsgálódásunk szempontjából bizonytalan adat a Szász Károlyé, aki Petőfi egy szóbeli megjegyzésére emlékezik vissza 1867-ben: eszerint „a régibb költők, még Vörösmarty is, úgy vannak a népiessel, mint a fecske, mikor a víz színe fölött repdes, néha szinte súrolja tükrét, mintha úszni éreszkednék rá s elemében volna, de rögtön újra fölnyilalja magát s magasra szárnyal.”)⁹⁷

⁹⁰ Uo. 222.

⁹¹ Uo. 215.

⁹² Uo. 224.

⁹³ Uo. 48.

⁹⁴ Előszó. PSÖM V. Bp. 1956. 38.

⁹⁵ Pesti Divatlap, 1844. 11. sz. PSÖM VII. Bp. 1964. 505.

⁹⁶ Coriolanus. PSÖM IV. Bp. 1952. 282.

⁹⁷ VOINOVICH Géza: i. m. 162.

A „népies” – „népszerű” interferencia egyik oka minden bizonnyal az idegen nyelvű megfelelések ambivalenciájában keresendő. Az angol „popular”-t idéztük az imént; Szilágyi a „popularis”-ra hivatkozik: „Aki a néphez leereszkedik: az popularis” – írja;⁹⁸ ő viszont, mint korábban láttuk, „népies”-en népszerűsítőt ért, s ennek ellentétére is van szava: a didaxis és az esztétikai szabályok figyelembevételével szerintem „a mű szükségkép népietlen lesz”.⁹⁹

Arany viszont – az említett „népies kiadás” kifejezés ellenére – két esetben is egyazon mondaton belül megkülönböztetett értelemben használja a két szót. A „népies hős költemény”-ről írja: „ha sikerülne, abból népszerű epos válnék”;¹⁰⁰ a néplapról pedig: „különböztetve sem annyira kezdeményező a politikában, mint a már ismeretes eszmék népszerű magyarázója, mire mind a nép értelemkörének ismerete, mind népies nyelvem elegendő képességet hagy sejtennem magamban”.¹⁰¹ E két idézet annak a diszinkciónak a gyakorlatban már ekkor érvényesülő példája, amelyet a népiességről és a népszerűségről néhány évvel később tudatosan fog kifejteni.

Petőfi és Arany levelezésének terminológiáját szempontunkból áttekintve első teendőnk az összehasonlítás lesz: annak vizsgálata, hogy a negyvenes évek szóhasználatában mennyire jellemző, vagy mennyire egyedi a tőlük idézett példák sora.

Népköltő, népköltészet és népköltemény, mint nép-előtagú szóösszetételeink zöme, német mintára vezethető vissza. A *Volksdichter* és a *Volksdichtung* jelentése azonban – a Grimm-testvérek nagyszótára szerint – korántsem egyértelmű. Az első egyrészt „einer der dem ganzen volke wichtigen und verständliche gegenstände zu seinen dichtungen wählt, und in einer dem volke verständlichen sprache schreibt”. A meghatározás azonban a *Volk* jelentése szerint módosulhat több értelemben is: „jenachdem volk in umfassendster bedeutung gebraucht oder von der groszen menge verstanden, und jenachdem diese als die weniger gebildete masse oder als der eigentlich poetische teil der nation angesehen wird”. E megkülönböztetés tehát legalább háromféle értelmezést enged meg, a *nép* szó legszélesebb, műveltségi szinthez kötött (tehát az iskolázatlan köznépek megfelelő), ill. a – homályosabban megfogalmazott – költői adottságoktól függő jelentése szerint. S mindehhez járul még egy negyedik lehetőség is; míg a fenti esetekben a nép mint *közönség* szerepelt, az utolsóban maga a *szerező* tartozik a néphez: „auch kann in dem worte liegen, dasz der dichter den untern schichten angehört und ohne höhere bildung ist”.¹⁰²

Nem sokkal egyértelműbb a *Volksdichtung* meghatározása sem, amelynek jelentésköre szűkebb ugyan a szótár szerint, de hasonlóképpen bizonytalan; erre vall az is, hogy csak többszámú alakoknál látunk megfelelést a *Volksdichter* első jelentésével: „der plur. im sinne von fürs volk bestimmter dichtung”. Átmeneti állapotra utal a jelentésváltozás fő tendenciája is: „das wort immer mehr eingeschränkt auf die im ungelehrten volk lebende, nicht individualistische dichtung”.¹⁰³

A *Volksdichter* szócikke tehát közönség és szerző szempontjából csoportosít, s így a – többféleképpen is felfogható – néphez szóló műköltő, vagy a néphez tartozó költő lehetőségét egyaránt megengedi. A *Volksdichtung* jelentései is értelmezhetők e kettősség jegyében: az első esetben a nép ismét közönségként, a másodikban viszont – egyértelműbben, mint műveletlen köznép – e költészet hordozójaként jelenik meg; az első inkább a műköltészetre, a második pedig a nép- és a népies műköltészetre egyaránt vonatkozatható.

Mindebből két fontos tanulság következik hazai anyagunk elemzéséhez. Először: a két- vagy többértelműség nem hazai keletű, hanem „importált” jelenség, s nemcsak a korabeli terminológiában, hanem a szótári jelentésekben is megnyilatkozik; másodsor: a jelentéstani bizonytalanságok egyér-

⁹⁸ AJÖM XV. 82.

⁹⁹ Uo. 81.

¹⁰⁰ Uo. 42.

¹⁰¹ Uo. 202.

¹⁰² Jacob GRIMM und Wilhelm GRIMM: i. m. 477.

¹⁰³ Uo.

telmű kifejeződései a szemléleti problémának, nép- és műköltészet viszonylagos egymásbamosódásának, megkülönböztetésük hiányának vagy következetlenségének.

Lássuk ezek után a negyvenes évek itthoni anyagának főbb példáit, ill. a szóbajóhető jelentéstani változatokat.

A *népköltő* esetében párhuzamosan él a 'népies műköltő', az 'eredeti népköltemény szerzője' és a kettőt egyaránt megengedő jelentés; mindhárom megfeleltethető a *Volksdichter* felsorolt értelmezéseinek. A Nyelvtudományi Intézet „Nagyszótárának”¹⁰⁴ első adatai 1842-ből valók: „az ó kor' regényes hősei, kiket a' népköltők például a' gyávább utókornak festenek”¹⁰⁵ szövegrészben inkább műköltőre gondolhatunk; egy Finnország „népköltészetét” ismertető cikk *népköltész* szava „a' pogány őskor óta mostani időnkig” tartó teljes időtartamra vonatkozik s egyaránt jelöli a régi és a még élő, a néphez tartozó költőket, közöttük azt is, aki „az eke mellett költött, gondolatait aztán honn fölírta”.¹⁰⁶ A szó gyakran használatos Petőfi és Tompa jellemzésére;¹⁰⁷ jelentését a „12” aláírású bíráló – feltehetőleg Erdélyi – a nyelv és a közönség szempontjából határozta meg. Petőfi „legtöbbnyire úgy ír, hogy a sajtóságos világu és eszmenetelű, magasabb műveltséget nélkülöző nép is megérthesse, szerethesse”.¹⁰⁸ Ugyanő Greguss műdalokat is tartalmazó népdalfordításait bírálva írja: „a német fordító azon kitételekkel fog élni”, melyeket „a magyar népköltő használanda”.¹⁰⁹ Szóhasználatában tehát nép- és műköltészet szempontja egyaránt érvényesülhet.

A *Szépirodalmi Szemle* egyik névtelen kritikusa a *Toldival* kapcsolatban definiálja a „népköltő” lényegét, mely szerinte a „népiesség” fogalmával jellemezhető, „s mely nem csak a kifejezésmódban, nem csak a nyelvezet és a verssel bánásban – ezek külsőségek – hanem, és leginkább, a felfogás naivságában áll, e látszó öntudathiányban, mely azon kor népköltőinél találtatik csak, midőn a tudomány s művészet a természet közvetlenségére olvasztólag még nem hatott”.¹¹⁰ „Népköltő” eszerint a régiség költője éppúgy lehet, mint az, „ki nem míveltségre, hanem egyedi felsőbb adományokra nézve áll népe fölött”.

A „népköltő” és az épp hogy csak felbukkanó és hamar eltűnő „népköltész” mellett a *Honderű* kritikusa bevezeti a pejoratív változatot is: „némely *népköltőről* el lehetne nálunk mondani, hogy *pörköltő*”.¹¹¹ (Ez az idézet lehet Arany ironikus „parasztköltő” szavának előzménye.)

Az ambivalencia Világos után is jól ideig fennmarad: Jókai Petőfiről, mint „a halhatatlan népköltő”-ről,¹¹² Gyulai „divatos népköltőink”-ről ír;¹¹³ Kazinczy Gábor és Toldy viszont a terminológia tisztázódását segítik elő: „szűnnének meg a népies költőnek, ki mindig műköltő (. . .) jogait a népköltőre szállítani le”.¹¹⁴ A fogalmak egyértelműbb megkülönböztetése azonban Gyulai számára elfogadhatatlan értékítélettel párosul, mert a „népies költő” épebb, kerekébb kompozíciójával igazságtalanul állítja szembe a „népköltő” igénytelenebbnek és tökéletlenebbnek tartott alkotását.¹¹⁵

¹⁰⁴ Köszönöm Vértes Editnek a „Nagyszótár” idevonatkozó cédulaanyagának átnézésakor nyújtott szíves segítségét.

¹⁰⁵ REMELLAY Gusztáv: Zsojczka. Athenaeum 1842. I. 232.

¹⁰⁶ (Névtelen:) Finnország' népköltészete. Regelő Pesti Divatlap 1842. 184.

¹⁰⁷ Így pl.: „a népköltői névre oly igen érdemes Petőfi” (Pesti Hírlap 1847. 849. sz. 184. Idézi ENDRŐDI Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban. Bp. 1911. 260–1.); „Tompa Mihály, ismeretes derék népköltőnk” (Szépirod. Sz. 1847. I. 93.).

¹⁰⁸ Irodalmi Őr 1846. 13. sz. Idézi ENDRŐDI Sándor: i. m. 176. A bíráló kilétére vonatkozólag I. T. ERDÉLYI Ilona: *Ki volt a „12”-es bíráló?* It 1972. 367–382.

¹⁰⁹ Szépirod. Sz. 1847. I. 406.

¹¹⁰ Szépirod. Sz. 1847. II. 22. A cikk meghatározásai Salamon Ferenc némi félreértésekkel vonja majd kétségbe (Arany János és a népiesség. In: Irodalmi tanulmányok I. Bp. 1889. 30.).

¹¹¹ Honderű 1847. II. 15.

¹¹² JÓKAI Mór: A magyar nép adomái. Pest, 1856. 48.

¹¹³ Pünkösdi napja. In: Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927. 24.

¹¹⁴ Előszó Gaal György magyar népmese-gyűjteményéhez. Pest, 1860. VII.

¹¹⁵ Két ó-székely ballada. In: i. m. 94–97.

A legújabb időszakban arra is van példa, hogy a szókincsünkből azóta kiveszett „népköltő” történeti értelmezésekor – a fenti adatoknak ellentmondva – pejoratív jelentésárnyalatot tulajdonítanak neki: Petőfit eszerint „a korabeli reakció kritikuskok gúnyosan *népköltőnek* nevezték el”;¹¹⁶ pedig „mégsem volt népköltő a szó eredeti értelme szerint, bár elfogult vagy tájékozatlan kritikuskai gyakran nevezték így”.¹¹⁷ Példáink egyike sem utalt ilyen jelentésre, sőt, szinte valamennyi ’műköltő’ jelentésű adat inkább magasztalónak mondható. Erdélyi, Arany, Jókai s a *Szépirodalmi Szemle* bírálója esetében pedig a kritikuskokra vonatkozó idézett jelzők nyilván ellentmondanak szerzőik szándékának is.

Mint a *népköltő*, a *népköltészet* és a *népköltemény* korabeli jelentései is megfeleltethetők a nép-, ill. a műköltszet később világosabban elkülönülő fogalmainak, tehát egyik sem volt egyértelmű terminus.

A *népköltészet* az első adatokban nem jelölheti a népies műköltszetet, mert a régiségre is vonatkozik: „a’ múlt század végével angol ’s német tudósok a’ népköltészetet felfedezték”¹¹⁸ (1840); „A’ pogány őskor óta mostani időnkig a’ finnek olly sajtáságos és eredeti bélyegű népköltészettel bírtak, melly valóban közfigyelmet érdemel” (1842).¹¹⁹ (Erdélyi szintén 1842-ből való, *Népköltészetéről* című értekezéséről fentebb már szóltunk; eszerint „az igazi népköltészet” virágkora az irodalom előtti időszakra esik, tehát lényegi jellemzői közé tartozik a régiség és a szóbeliség.¹²⁰ Mind e példákban a „népköltészet” népi eredetű, ill. a nép ajkán élő költészetet jelenthet. Nem így, hanem műköltői értelemben válik ki Petőfi „a’ népköltészet’ terén”, ami itt „népies költemények és népdalok”¹²¹ együttesét jelenti. Vahot Imre pedig a *János vitézről* írja, hogy benne „nemzetiségünk legtisztább forrása, a népi elem, s az annyira sajátos és eredeti népköltészet a műveltebb költői szellem által némileg nemesítve tűnik fel”¹²²; ő tehát nép- és műköltszet szintéziséről beszél. Erdélyi a *Népdalok és mondák* előszavában a korábbi gyűjtemények egyikét „nem csak általános költészeti, hanem valóságos népköltészeti tekintetből is” fontosnak tartja, mégpedig azért, mert a „tisztán népdal” anyagában is gazdag.¹²³ A fogalmi megkülönböztetés világosságát azonban a kötet válogatásának tisztázatlan szempontjai meglehetősen kérdésessé teszik, éppúgy, mint a szövegek közlés ismert problémái. Ezekre – egyebek között – magyarázatot találunk Erdélyi Tompa-bírálatában is: a kritikus itt a hanyagabb rímest „népköltészeti hibának” minősíti,¹²⁴ s ezáltal – közvetve – az egyéni értékítélet szempontjából is indokolni látszik a különböző gyűjtőktől származó anyagok összeolvasztását.

Világos után, mint Arany terminológiájának átrendeződésében is megfigyelhetjük majd, a szó jelentése a maihoz kezd közeledni; a negyvenes években azonban – mint a *Volksdichtung* – éppúgy vonatkozhat a népies műköltszetre, mint a bizonytalanul megítélt eredeti népköltészetre.

Ugyanez áll a *népkölteményre* is, mely egyaránt jelölhet népies és a néptől származó, ill. szájhagyomány által terjedő szövegeket, azonban gyakoribb és jellemzőbb az első jelentés, mint a második. Leginkább Vörösmarty, Czuczor,¹²⁵ Petőfi¹²⁶ és Arany¹²⁷ szerepelnek „népköltemények” szerzőiként; gyűjteményében viszont Erdélyi is „népkölteményeket” ad közre.¹²⁸ A már említett felfogás szerint.

¹¹⁶ RÉVAI József: Petőfi Sándor. Szab. N. 1948. I. 1.

¹¹⁷ KISS József: *A népiesség szerepe Petőfi költészetében*. ItK 1971. 490.

¹¹⁸ Emlény. Pest, 1840. 224.

¹¹⁹ Finnország’ népköltészete. Regélő Pesti Divatlap 1842. 184.

¹²⁰ Népköltészetéről. In: Erdélyi János kisebb prózái I. Sárospatak, 1863. 4.

¹²¹ Honderú 1844. II. 25. sz. Idézi: ENDRÓDI Sándor: i. m. 36.

¹²² Előbeszéd. Pesti Divatlap 1845. 18. sz. Idézi: ENDRÓDI: i. m. 58.

¹²³ Előszó a Népdalok és mondák I. kötetéhez. Pest 1846. V.

¹²⁴ Szépirod. Sz. 1847. I. 59.

¹²⁵ Athenaeum 1843. I. 107.

¹²⁶ Honderú 1846. II. 17. sz.; Jelenkor 1847. 93. sz. Vö. ENDRÓDI: i. m. 204, 366.

¹²⁷ Életképek 1847. II. 20.

¹²⁸ ERDÉLYI János: i. m. V.

Ha Petőfi és Arany levelezésének idevágó anyagát a bemutatott példákkal szembesítjük, néhány lényeges különbséget állapíthatunk meg. Az a Petőfi, akit korában a leggyakrabban neveznek népköltőnek, egyszer sem él e szóval, éppúgy, mint a „népköltemény”-nyel sem. A „népköltészet” esetében viszont – kortársaitól eltérő módon – nem a nyelvi és poétikai, hanem a tematikus és politikai jellemző jegyeket helyezi előtérbe, mégpedig úgy, hogy egyértelműen műköltészetet ért rajta.

Arany leveleiben két olyan szót is találunk („parasztköltő”, „népvers”), amely egyéni és alkalmi változatként egészíti ki a korszak anyagát. A „népköltő”, „népköltészet” és „népköltemény” ebben az évtizedben számára is a műköltészet jelentésszférájában marad, s mentes a korra általánosságban jellemző többértelműségtől. S ha Petőfi esetében a terminusok feltűnő hiánya, ill. ritkasága volt a szövegek egyik tanúságtétele, Aranynál a szóhasználat viszonylagos következetességét kell észrevennünk.

Népszerű és népies szavaink idegen mintái a *popularis* és a *volkstümlich*. Az elsőt 1750-ben még 'népi, néphez való, köz, alávaló' jelentésekkel fordítják;¹²⁹ 1835-ben viszont Kunoss szótára szerint már 'népies'-t és 'népszerű'-t egyaránt jelent.¹³⁰ A két magyar szó itt tehát szinonima, éppúgy, mint a *popularitás*-nak megfelelő *népiesség* és *népszerűség*, ill. a *popularizál* esetében a *népiesít* és *népszerűsít*.¹³¹ Vörösmarty és Toldy magyar–német Zsebszótárának első része, mely Gáldi László szerint „a XIX. század első felének legjobb szótára”,¹³² „1838-ban csak a *népszerűség* szót értelmezte; *népies* alatt – meglepő módon – csupán utalást találunk a *népszerű* címszóra”.¹³³

A Kisfaludy-Társaság 1841-ben meghirdetett pályázati kérdésében, mint már fentebb láttuk, a *népiesség* szót a *Volksstümlichkeit* volt hivatva egyértelműbbé tenni; 1844-ben azonban, a *Magyar újdön szavak* tárában Kiss Mihály a *volkstümlich*-nek a *népszerűt* felelteti meg.¹³⁴ S mivel a német szó ambivalens¹³⁵ az lesz a magyar szinonima-pár is: egyaránt jelölheti a népre mint népfajra (Müller Godofréd ilyen értelmezést javasolt) s mint köznépre jellemző tulajdonságokat.

A jelentéstani zavar tehát meglehetősen nagy, s meghatározza a két szó egységesnek egyáltalán nem mondható használatát. A kettő közötti különbségtevés fontosságára többen felhívják ugyan a figyelmet, ez azonban csak kevésbé befolyásolja a negyvenes évek gyakorlatát. Toldy már 1842-ben megállapítja, hogy a Társaságban beküldött pályázatok egyike összekeveri a népiest és a népszerűt, fogalmi distinkciót azonban nem javasol.¹³⁶ Ennél tovább jut a *Szépirodalmi Szemle* egyik ismeretlen bírálója, aki szerint a népiességet „a népszerűségtől élesen meg kell különböztetni”, a különbség lényege pedig a szemléletben keresendő.¹³⁷ Arany pedig az ötvenes években a két szót terminusként alkalmazza majd, s irodalomtörténeti korszakok összefoglaló jellemzésére él velük: Dugonicsék így népszerűek, s nem, mint Toldy irodalomtörténetében, népiesek lesznek felfogásában; az utóbbin pedig Petőfi korának „írányköltészetét” érti.¹³⁸

¹²⁹ WAGNER Ferenc: *Universae Phraseologiae Latinae Corpus*. Editio Tyrnaviensis prima. Az 1718-ból való mű 1750. évi kiadása 960.

¹³⁰ KUNOSS Endre: *Gyalulat*. Pest, 1834. 79.

¹³¹ Uo.

¹³² GÁLDI László: *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban* Bp. 1957. 474.

¹³³ Uo. 488.

¹³⁴ KISS Mihály: *Magyar újdön szavak tára* 1844. 73.

¹³⁵ A Grimm-teszték szótára szerint: „sinn des für die gesamtheit eines volkes charakteristischen und gegen andere absondernden zurücktritt”; „gewöhnlich mit einschränkung des ersten bestandtheils auf den social unteren theil des volkes, insofern er träger der charakteristischen überlieferungen in sitte und brauch und glauben, kernhaft und unbefangen in empfindung und phantasiebetätigung ist; doch hat sich die werthung vermindert, so dasz nur art, auffassung, wohlgefallen der groszen masse gemeint ist, das wort kann den sinn von *populär* annehmen, so schon bei Herder”. I. m. 499.

¹³⁶ A Kisf. T. É. III. 1842. 54.

¹³⁷ *Szépirod.* Sz. 1847. II. 22.

¹³⁸ *Népiességünk a költészetben*. AJÖM XI. Bp. 1968. 380.

Nemcsak a szótárak, hanem a korabeli kritikák is szolgáltatnak adatokat a két szó szinonima-szerű használatára. Így pl. Szeberényi Lajos Petőfiről írt cikkének első részében még a „nemzetiesség” és „népiesség” fontosságáról ír, a három nappal később megjelent folytatásban viszont már így fogalmaz: „Hogy Petőfi Sándor úr költeményei által a *nemzetiség* kívánatainak meglehetősen, kielégítőleg, és a *népszerűségnek* (kiemelések tőlem) is némileg megfelelt, ezt az előbbieken, megróva a megrovandókat, már megemlítettük.”¹³⁹ S még Erdélyi 1847-ből való, a *Szépirodalmi Szemlében* megjelent cikkében is továbbél e kettősség: „A *népszerűség* (kiemelés tőlem) eszméje tetszett (. . .); mindamellett hidegen hagyók az egész tárgyat, s egyetlen értekezésben, a *Népdalok és Mondák* II. kötetében mindaz, mit felőle bírnak” – írja, s nem sokkal ezután már ilyen kérdést intéz olvasóihoz: „De hogy érjük ezt el, mikor nem bírjuk soha is méltó elmélkedés tárgyává tenni a feladatot; hogy jőnénk tisztába a *népiesség* (kiemelés tőlem) eszméjével” stb.¹⁴⁰ A korabeli szókinccs és terminológia bizonytalanságára fölöttébb jellemző, hogy Erdélyi, a népiesség teoretikusa a korszak egyetlen kritikái folyóiratában is ilyen következetlenül él a műszavakkal.

Greguss esztétikai közikönyvében viszont nem a *népszerű* és a *népies*, hanem a *népszerű* és a *népi* szerepel azonos jelentéssel: „Minden nemzet költészete először *népi*: sok nemzet túl sem megy ezen *népi*, ezen közérzetes időszakon, s ennél fogva későbbben kifejlett *nemzeti* költészete is mindig *népszerű* marad, mint p. o. a görögöké; sok nemzetben még *nemzetivé sem* lesz a költészet, s annyival inkább állapodik meg a *népiség* fokán.”¹⁴¹

Nincs tehát semmi meglepő abban, hogy a *népszerű* szó a 'közérthető' és a 'közkedvelt' mellett jó ideig magába foglalja a 'népi' és a 'népies' jelentést is. Korabeli értelmezéseire több adat is fennmaradt: ilyen Döbrentei 1842-ből való Berzsényi-kiadása, amelyben az eredeti szöveg *popularizálni* és *popularitas* szavainak helyén önkényesen, de számunkra tanulságos módon áll a *népszerűsíteni* és a *népszerűség*. Az eredeti változat így hangzott: „legfőbb feladás a poétának a poézist úgy popularizálni, hogy egyszerűs mind a művelt életnek is eleget tégyen (. . .); a népen és popularitason nem parasztot és parasztságot kell érteni; hanem azon népet, mely a poésisnak elfogadására el van készítve, és azon szép természetes együgyűséget, mely a régiek' jobb költészeteit bélyegzi. Az illy popularis poésis egyiránt szól mind a műveltebb mind együgyűbb néphez”.¹⁴² Idézetünk tehát a kiadó szóhasználatát jellemzi, amelyhez közel áll Eötvös meghatározása: „népszerűek a szó legszorosabb értelmében, a művelt és műveletlenre egyszerűen hatók”.¹⁴³ Népszerűség és egyszerűség fogalomtársításához adalék Erdélyi *Dalforrás* című versének két variánsa is: az *Árvízkönyv*-beli (1839) szöveg „S zeng népszerűn a dal” sorának helyén az 1844-ben megjelent kötetben „S zeng egyszerűn a dal” szerepel.¹⁴⁴ Ilyen módon értelmezhetjük Szemere Pál egyik mondatát is: „mit a kis leány népszerűleg ('egyszerűen'), és mégis nemes és ünnepi hangon panaszlott el . . .”¹⁴⁵

Különösen nehéz a szó jelentésének pontosabb körülhatárolása akkor, amikor nyelvre vagy költészetre vonatkozik, hiszen ilyenkor elvben valamennyi szóabajóhető értelemben szerepelhet. A szöveggörnyezet azonban olykor segítségünkre van. Az *Athenaeum* egyik 1843-ból való cikke pl. egy „középnök számára” készített „természettani” kézikönyvről írja, hogy „E' munka nyelve nem népszerű, sőt nem világos,”¹⁴⁶ s itt csak a közérthetőségre gondolhatunk. Petőfi kifejezéseinek vagy költeményeinek népszerűségéről, sőt „túlzott népszerűségéről” olvasva azonban már egyaránt fölme-

¹³⁹ Hírnök 1845. II. 25., ill. 28. Vö. ENDRŐDI: i. m. 50, 54.

¹⁴⁰ A három divatlapról. Szépirod. Sz. 1847.

¹⁴¹ GREGUSS Ágost: A szépiészet alapvonalai. Pest 1849. 100.

¹⁴² Berzsényi Dániel összes művei. Budán, 1842. II. 316. és Berzsényi Dániel prózai munkái. Kaposvár, 1941. 197–8.

¹⁴³ EÖTVÖS József: Hugo Victor mint drámai költő. In: Tanulmányok. Bp. 1902. 229.

¹⁴⁴ Budapesti Árvízkönyv 1. Pest, 1839. 172. és Erdélyi János' költeményei. Budán, 1844. 36.

¹⁴⁵ Napló 1840. In: Szemere Pál Munkái II. Bp. 1890. 19. (Vörösmarty: A kis leány baja c. verséről.)

¹⁴⁶ Athenaeum 1843. II. 6.

rülhet a 'közérthetőség', a 'népiesség', a 'prózaiság'; s Szeberényi ugyanazon a lapon még „a népszerűség vadászásával” is megvádolja őt, tehát mindehhez még a 'közkezdveltség' fogalma is társul.¹⁴⁷

Erdélyi szóhasználata lényegesen világosabb: szerinte Petőfi „tollából népszerű életnézet (...) ömlik”.¹⁴⁸ itt a jelentés csak 'a népre jellemző' lehet. 'Népies' értendő viszont abban a programszerű nyilatkozatában, amelyben a következőket fejtegeti: „tudományos szempontból is érdekessé tesszük a népet az által, ha érdekeit, melyek mindenütt és mind örökké a maga által teremtett költészetben tükröződnek legtisztábban, az irodalomban is átvisszük, az az népszerű irodalmat alapítunk”;¹⁴⁹ s még 1851-ből való visszatekintésében is ugyanilyen értelemben szerepel a szó, immár összefoglaló érvényű terminusként: „Népszerűvé lenni minden áron oly követelés volt, mely tanná emelteték.”¹⁵⁰

Mindezt Petőfi és Arany levelezéséhez viszonyítva ismét több különbségre figyelhetünk föl. A *népszerűség* Petőfi nyelvében, mint láttuk, csak két jelentésben szerepel: mint 'közkezdvelt' és mint 'népies'; a 'közérthető'-re nincs adat. A kettő nem keveredik, így ambivalencia nem jön létre; s a 'népies' fogalmát sem jelöli más szó, tehát szinonimákról sem beszélhetünk. Arany viszont a negyvenes években egyáltalán nem használja a *népszerűt* 'népies' értelemben, szóhasználata így nemcsak a Petőfiétől, hanem az Erdélyiétől is jelentősen eltér, pedig az utóbbira több ízben is hivatkozik. E tény nem szalontai elszigeteltségével magyarázható, hiszen rendszeresen tájékozódik a korabeli sajtó anyagában; mögötte inkább a nyelvérzék vagy a nyelvi tudat függetlenebb működését gyaníthatjuk.

Összehasonlításaink végére érve a *népies* szó vizsgálata vár még ránk, s ehhez a szinonimák kérdéséhez kell visszanyúlnunk. A *népszerű*, mint láttuk, magába foglalta a 'népies' fogalmát is; a *népies* ellenben nem minden esetben léphetett helyére: az implikáció nem kölcsönös, a szinonima-pár nem megfordítható. A *népies* ugyanis egyik általunk ismert esetben sem szerepel 'közkezdvelt' értelemben; mindkettő jelenthet azonban 'közérthetőt' és 'népiest'; s a *népiesnek* akad még néhány alkalmi, a *népszerűre* nem jellemző jelentése is.

Megjegyzendő még, hogy – teljesnek korántsem, de reprezentatívnek talán mégis tekinthető – adatgyűjtésünk szerint a *népies* szót a negyvenes években jóval ritkábban használták 'népies' értelemben, mint a *népszerűt*: Arany mellett Vahot Imre és Tompa élnek leggyakrabban vele. Mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy Salamon Ferenc tévesen hitte azt, hogy „a *népies* szót (...) a *Szépirodalmi Szemle* körül csoportosult ítéseknek (...) köszönjük”.¹⁵¹ A korabeli szinonimák későbbi jelentésmegoszlása pedig, úgy tetszik, azzal is összefügg, hogy az ekkor még néha tettenérhető hagyományos összetapadása a tudomány és a szépirodalom fogalmának – a „litteratura” megnevezés alatt – az évtized folyamán végérvényesen megszűnik. Ebből következik, hogy a *népszerű* és a *népszerűstő* a tudomány, a *népies* pedig a szépirodalom területén nyer majd kizárólagos használati jogot.

A János vitében Petőfi „annyira eltalálá a népies nyelvet, s mese-előadási modort, hogy azt mind a művelt közönség, mint (!) a köznép nagy gyönyörrel fogja olvashatni”.¹⁵² A *Pesti Divatlap* e sorai szinte Eötvös idézett meghatározását látszanak megismételni: „népszerűek (...) a művelt és műveletlenekre egyszerűen hatók”. Nyelv és közönség együtt határozzák meg eszerint a népiesség mibenlétét, melynek fogalma itt a befogadás szempontjából nagy mértékben a közérthetőségre szűkül le. Nádaskay 1844-ben Petőfit jellemezve különbséget tesz a „népies költemények” és a „népdalok”

¹⁴⁷ Hírnök 1845. febr. 25. Vö. ENDRŐDI: i. m. 147.

¹⁴⁸ Petőfi Sándor újabb költeményei. Irodalmi Őr 1846. III. 14. Vö. ENDRŐDI: i. m. 176.

¹⁴⁹ Népdalok és mondák II. Pest, 1847. VI.

¹⁵⁰ Népköltészetünk a külföldön. In: Erdélyi János kisebb prózái I. Sárospatak, 1863. 141. – Ugyanazon a lapon szerepel a következő mondat: „A legközelebbi múlt (1841–1850) magyar költészeti évtizedet előlegesen népi jelleműnek fogja ismérni az irodalmi történetíró mulhatatlanul.” Ez is egyértelművé teszi a „népszerű” szó fenti használatát.

¹⁵¹ Arany János és a népiesség. In: Irodalmi tanulmányok I. Bp. 1889. 15.

¹⁵² Pesti Divatlap 1844. XII. 8. Vö. ENDRŐDI: i. m. 31.

között, fogalmi tisztázást azonban nem javasol.¹⁵³ Szeberényinél, mint láttuk, szinonima a *népszerűség* és a *népiesség*, s ő az utóbbiról szólva így definiál: „Lebecsátkozni a nép fölfogási tehetségéhez, vele érezni, vele örülni, vele búsulni és mindezt oly híven tenni, hogy mind azt a nép is magáénak, sajátjának ismerje, nem oly dolog, mellyet mindenki megtehet.”¹⁵⁴ A népiesség lényege eszerint a közönséghez való alkalmazkodás, a vele való szolidaritás, s ennek számára autentikus kifejezése lenne. Vahot, aki „a romlatlan, erőteljes magyar népies elem megkedveltetését” tartja lapja egyik fő céljának, ilyen megfontolásból kér Aranytól „egy-egy talpraesett népies költeményt”;¹⁵⁵ esetében a szó, úgy látszik, a népfaji jellemző jegyekhez, a „sajátos eredeti magyarság” tisztázatlanul hagyott specifikumaihoz társul. Vörösmarty viszont, aki, mint láttuk, a magyar–német szótárban a *népszerűség* szinonimájaként tüntette föl, még 1848-ban is teljesen egyedi módon használja: a zsidóságról írja, hogy „népiesség és valódi munkásság által e honban meggyökeresedett”;¹⁵⁶ s talán a néphez, az életformához, a körülményekhez való alkalmazkodást érti rajta.

Szeverin szerint Tompa „egészen hatalmában van a tősgyökeres népies nyelvnek; de azért előadása nem mindenütt népszerű, tisztán átlátszó;”¹⁵⁷ itt, úgy tetszik, a népnyelv és a közérthetőség szempontjából foghatjuk föl a *népies* és a *népszerű* megkülönböztetését. Fontosabbnak látszik azonban magának Tompának a nyilatkozata, amely a korban ritka tisztánlátásra enged következtetni, s amely sok tekintetben előlegezi a Világos utáni korszak tisztább tudatosságra valló állásfoglalásait. Ezt írja Arany: „engem igazság szerint csak félig lehet népköltőnek mondani, átnézem például (!) a mit öszvesen írtam, sokkal több benne mind nyelvre mind eszmére tekintve a *nemnépies* (!) mint a *népies*; és látom, hogy ez jövőre is így marad, mert belőlem azon melancholikus gondolatok, mellyek sokszor elfoglalják lelkemet ezután is ilyen nem-népiesen (!) fognak kiömölni.”¹⁵⁸ Tompa eszerint önmaga szempontjából korlátozottnak látja a népiesség lehetőségeit; más korlátokra az ötvenes években Gyulai fog majd nyomatékosabban rámutatni: „blazírtság és naivitás, világfájdalmas és népi költészet ellenkező dolgok, e két szerepet nem lehet egyszerre játszani.”¹⁵⁹ E két szembeállítás minden más korabeli nyilatkozatnál világosabban összegezi a kollektív alapelvű népiesség és az individuális költészet közötti határok szubjektív és objektív lényegét.

Mindaz a bizonytalanság, amely a reformkor végének terminológiáját a népiesség problémakörében jellemezte, a szemléleti tisztázatlanság és az elméleti zűrzavar vázolt jelenségeivel volt kapcsolatos, mégpedig nem csupán a hazai, hanem az itthon megismert külföldi források vonatkozásában is. Lényeges azonban az a körülmény, amely az elméleti kérdésfeltevés szintje alatt, magában a köznyelvben, a szótári jelentések szempontjából jelentett akadályt a tisztánlátásban, s ez a kor szókincsének bizonytalan, mert még nem kiérlelt állapota a nyelvújítás irodalomszemlélettel kapcsolatos neologizmusainak anyagában. Azok a műszavak, amelyekre a kor gondolkodásának rendkívül nagy szüksége lett volna, mint szavak is épp hogy csak megszülettek, vagy megszületőben voltak, s az egységes nyelvi konvenció kialakulásához kevés idő állt rendelkezésre. A tisztázatlan fogalmak így tisztázatlan szójelentésekhez kapcsolódva, felfogás, szóhasználat, sőt olykor alakváltozatok egyéni és alkalmi találkozásai szerint alkottak olyan szövevényt, amely sem egyértelmű terminológiát, sem pedig azzal összefüggő gondolatrendszerrel nem volt képes létrehozni; a negyvenes évek idézett szómagyarázatai és jelentéstani értelmezései pedig voltaképpen a népiesség kérdéskörével kapcsolatos elvi állásfoglalások túlnyomó részét is kiteszik.

¹⁵³ Honderű 1844. XII. 21. Vö. ENDRŐDI: i. m. 36.

¹⁵⁴ Hírnök 1845. II. 25. Vö. ENDRŐDI: i. m. 50.

¹⁵⁵ AJÖM XV. Bp. 1975. 49.

¹⁵⁶ Zsidóügy. Vörösmarty Összes Munkái VII. Bp. 1855. 359.

¹⁵⁷ Pesti Divatlap 1846. IV. 2. Vö. ENDRŐDI: i. m. 182.

¹⁵⁸ AJÖM XV. Bp. 1975. 191.

¹⁵⁹ Szépirod. Sz. In: Kritikai dolgozatok. Bp. 1908. 200.

Ahhoz, hogy a megvizsgált anyagot fejlődéstörténeti szempontból értékelni tudjuk, rövid kitekintést kell adnunk a Világos utáni időszakra is. Arany terminológiájának átrendeződése szemléletének módosulásával függ össze; ennek során a negyvenes évekre vonatkozó nyilatkozatai történeti perspektívába állítják, nemegyszer pedig át is értékelik a korábbi fejleményeket.

Saját költői gyakorlata, a tanítás és a tudományos kutatás egyaránt megkövetelik tőle a népiesség elvi kérdésének rendszeres és elmélyült tanulmányozását. Ennek során, bár diszkrétan és a szembeállításokat kerülve, olykor kritikáját adja önmaga korábbi nézeteinek és terminológiájának is.

Erre példa a Gyulaihoz írt híres önéletrajzi levél (1855), mely a következőképpen idézi föl szalontai korszakának népiesség-felfogását: „*Ekkori* (kiemelés tőlem) fogalmam a népköltészetről egy Szilágyihoz intézett levélben nem ugyan széptanilag formulázva, de talán mégis elég öntudattal, így van kifejezve: »a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép között, hanem, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő.«¹⁶⁰ Úgy tetszik, a kiemelt mondatkezdés nemcsak felidéz, hanem elhatároló jelleget is ad levelének; nemcsak összefoglal, hanem felfogásának időközbeni módosulására is utal. Öt évvel később pedig még egyértelműbben korrigál: „Nem is oda fog a – *hibásan úgynevezett* (kiemelés tőlem) – népköltő törekedni, hogy a vásári közönség számára vastagon szájba-rágott történeteket és dalokat írjon...“¹⁶¹

A korábbi szóhasználat helyességének kétségbevonása nem csupán a *népköltőre* vonatkozik: közvetve magába foglalja a *népköltészet*, *népvers*, *népepos* kritikáját is, hiszen egy kulcsszó jelentésváltozása kétségkívül módosítja a vele érintkező terminusokat.

Minden jel arra mutat, hogy a korrekció hátterében Arany népköltészet-fogalmának átalakulását kell látnunk. A szó 'népies műköltészet' jelentése egyre problematikusabbá válik a nagykőrösi korszak stúdiumai során; egyre inkább szükségessé válik a nép- és a műköltészet fogalmának megkülönböztetése. Erre utalnak azok a körülírászerű megfogalmazások, amelyek az ötvenes években egy hiányzó terminust vannak hivatva pótolni.

Rozgonyiné „épen a külföld tanulmányozásának eredménye“; „előképe“ a „scot balladákban van meg“; benne egyedül „a ballada *menetelet*“ utánozta, „ezt is csupán azért mert népdalaink s egy-két *igazán a néptől eredt balladáink* (kiemelés tőlem) folyamával bámulatosan megegyez“.¹⁶² A 15 szótagú versorról ezt írja: „Az irodalomban nagyon használt alak, de *igazi népdalban* (kiemelés tőlem) ritkább tünemény.“¹⁶³ A kettő szembeállítása olyan fogalmi megkülönböztetés, amely még nem jelent egyszersmind terminológiai újítást. „Azon költeményeink (...), melyek (...) egyenesen a néptől (...) származtak;“¹⁶⁴ „a népmese (...), amely egyenesen a tömegtől (...) ered“.¹⁶⁵ Jellemző és gyakori fordulata az ötvenes évek átmeneti fázisának, s egyértelműen a hiányzó terminusra utalnak.

Ennek a kényszernek engedelmessé kezdődik meg a *népköltészet* szó jelentésváltozása. E szempontból kulcsfontosságú *A magyar nemzeti vers-idomról* c. értekezés, hiszen ez tekinthető a terminológiai átrendeződés legfontosabb dokumentumának. Korábbi idézeteink is jórészt innen valók, mint ahogy itt található meg a *népköltészet* új jelentésének első előfordulásai is Arany prózájában.

Amikor azt fejtegeti, hogy „a népköltészet egyes hulladéki, magába a nyelvbe olvadva, szállnak firől fira, nemzedékről nemzedékre, s ki tudná azok nagy részének keletkezési idejét meghatározni?“,¹⁶⁶ tehát amikor a *történetiség* perspektívájában gondolkozik s a *régiségről* szól, a *népköltészet* már nyilvánvalóan nem jelenthet többé 'népies műköltészet'-et a megelőző évtized gyakorlata szerint, hanem az említett hiányt kezdi betölteni. Szinonimájára 1857-ből van adat: a „régí cseh

¹⁶⁰ Arany János Hátrahagyott Versei. Bp. 1888. XLVII.

¹⁶¹ Millien: La Moisson. AJÖM XI. Bp. 1968. 175.

¹⁶² 1853. II. 6. Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése IV. Bp. 1889. 83.

¹⁶³ A magyar nemzeti vers-idomról. AJÖM X. Bp. 1962. 239.

¹⁶⁴ Uo. 251.

¹⁶⁵ Bevezetés a magyar olvasókönyvhöz. AJÖM X. Bp. 1962. 443.

¹⁶⁶ A magyar nemzeti vers-idomról. AJÖM X. Bp. 1962. 239.

költeményeket” minősítve írja: ezek „erőteljes néppóésis maradványai a messzehajdanból”.¹⁶⁷ S találunk példát a korábbi időszak szóhasználatára is: „régí jó verselőinket” „a népi dallamok és dalok” ritmusa vezette.¹⁶⁸

Mindhárom esetben történeti hivatkozást látunk; föltehető volna tehát, hogy a szó jelentése itt főként vagy csupán a régiségre vonatkozik. Általánosabb értelemben is egyértelműsíthető azonban a változás; ilyenre is találni példát az idézett tanulmány szövegében. „Oda törekedvén a *népköltészet* (kiemelés tőlem), hogy az értelemnek mielőbb teljességet adjon, nem fűzi hosszán gondolatját, hanem siet azt befejezni, mi külsőleg a második rím által történik.” A keresztrím ezért – folytatja Arany – „eredeti *népkölteményben* (kiemelés tőlem) fölötte ritka”.¹⁶⁹ A két kulcsszó egyazon lapon, egymást értelmezve szerepel; a „népköltészet” ennek alapján úgy fogható fel, mint az „eredeti népköltemények” összessége (láthatjuk, Aranyak itt még szüksége van az *eredeti* megkülönböztető jelzőre; ez is jelzi az átmenetet), tehát az utóbbi immár az elsőnek felel meg és rendelődik alá. Úgy tetszik, Arany *népköltészet* szava itt mutatkozik meg először új jelentésének legvilágosabb értelmében, s egyúttal implikálja nép- és műköltészet megkülönböztetését is.

Szükséges tehát, hogy a „műköltés” terminusa is megjelenjék, mégpedig a tudományos vizsgálatot kívánó népköltészetrel történő szembesítés programjában: „a népköltészet, s ennek viszonya a műköltéshez, széptani vizsgálatnak vettessék alá”;¹⁷⁰ a népköltészet az esztétikai szerveség tekintetében minta és követendő példa lesz: „a sokat emlegetett egy pár balladés költemény oly *benső* teljességet mutatnak az elbeszélés illető fajaiban, melylyel a műköltés csak versenyezhet, de sehol még túl nem haladta”.¹⁷¹ Az összehasonlítások egyik elvi jelentőségű eredményeképpen pedig fölmerül a mű- és népköltészet közötti átmenet kérdése is, amelyre Arany a következő magyarázatot adja: „A mi a kérdést illeti: » lehet-e népköltemény az, melynek szerzőjét ismerjük? » egyenes válasz: *nem*, ha a szerző ismert nevű író (mert például »Fábján Pista nótája« népköltemény, bár szerzőjét ismerjük.) Csak az esetben válna népkölteménnyé, ha a nép az eredetit a maga ízlése szerint annyira átalakítaná, hogy egészen különbözővé lenne.”¹⁷²

„Népköltemény” és „népdal”-fogalma közé azonban, úgy látszik, nem tehetünk egyenlőségjelet. Az előbbi, a fenti meghatározás szerint, jelentheti egy mű „népi variánsát”¹⁷³ is; az utóbbi esetében azonban, bár az „eredeti”, „igazi” és a mű-népdalok megkülönböztetése rendszeresen megtörténik, magának a műfajnak a meghatározása végső soron nem veszi figyelembe az eredet kérdését: „A dal, ha egyszerű népi nyelven keletkezik, s nép ajkán forog, *népdalnak* mondatik.”¹⁷⁴ Az átalakítás kérdése itt nem merül fel, a nyelv és az elterjedtség szempontja viszont a versforma és a gondolatritmus kritériumaival egészül ki. (Megjegyzendő, hogy *népdal* terminusunk ma is kétértelmű, hiszen Petőfi népdalairól, népdal-korszakáról is beszélünk.) Úgy tetszik, e kivételes terminust Arany a műköltészetre is alkalmazza, ill. a népdalt nem csupán népköltészeti produktumnak tekinti; nem úgy, mint a *népmese* („vagy egyszerűen *mese*”¹⁷⁵) meghatározásakor: „A népmese mind megannyi elbeszélő költemény, melyet a nép maga hoz létre, szájról szájra ad, változtat, idomít.”¹⁷⁶

Ezek a megfontolások, úgy látszik, megvilágítják Arany népdalgyűjteményének háttérét és elvi alapjait is, melyben Gyulai Ágost szerint „feltűnően sok a nem igazi népdal, vagyis a műdal, ismert költők verseinek megzenésítése. (...) Javarésze e daloknak valóban a nép ajkán élhetett, de van

¹⁶⁷ 1857. IV. 19. Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése III. 1888. 416.

¹⁶⁸ A magyar nemzeti vers-idomról. AJÖM X. Bp. 1962. 231.

¹⁶⁹ Uo. 252.

¹⁷⁰ A magyar népdal az irodalomban. AJÖM XI. Bp. 1968. 384.

¹⁷¹ A magyar népdal az irodalomban. AJÖM XI. 1968. 386.

¹⁷² AJÖM XII. Bp. 1963. 258.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Széptani jegyzetek. AJÖM X. Bp. 1962. 556.

¹⁷⁵ Eredeti népmesék. AJÖM XI. Bp. 1968. 326.

¹⁷⁶ Széptani jegyzetek. AJÖM X. Bp. 1962. 547.

közöttük színpadi termék, diákos dal, érzelgős gitárdarab, gyermekdal és koldussírám”;¹⁷⁷ sőt, mint Erdélyinél, vegyes nyelvű is (magyar–latin a „Népdalok s rokon,” magyar–román a „Társas dalok” kategóriájában).¹⁷⁸ S hozzátehetjük, hogy a népi és műköltői eredetű szövegek főlvétele általánosságban jellemzi a korszak népköltési gyűjteményeit, mint a Kriza Jánosét is.

A „népdal”-nak ez a tágabb fogalma teszi lehetővé, hogy Arany a „népköltő” szót – úgy tetszik, már új értelmében – Kisfaludy Károlyra is alkalmazhassa: „Kisfaludy népköltő is volt. 33 csinos népdala közül a *Rákosi szántó* és a *Mohácsi dal* minden magyar ajkon zengett.”¹⁷⁹ Népköltő népdalszerzőt, népdal pedig mű-népdalt jelenthet itt; a példa azonban nem mond ellent a fentebb látott definíciónak. (Következetlenebb azonban a „népköltő” szó használata egy kései, 1879-ből való adatban: a *Toldi szerelme* utolsó énekének egyik lábjegyzetében a „Maritabatur. A.L.I.O. (alio)” baljóslatáról írja Arany: „ki használja fel, ha nem a népköltő?”¹⁸⁰ Ezen nyilván önmagát – esetleg a narrátor fölvett szerepét – érti; s nincs kizárva, hogy a szó újbóli használatát a trológia negyvenes évekbeli előzményei is magyarázhatják. A latin célzás azonban – hogy az ő szavaival éljünk – inkább a „tudós”, s nem a „népi naivság” megnyilatkozása.)

A nép- és a műköltészet (vagy a „néppoésis” és a „műpoésis”) megkülönböztetése mellett a „népköltészet” szó negyvenes évekbeli jelentésének módosulása több egyéb vonatkozásban is megváltoztatta a terminológiát. Az általa korábban jelölt fogalom megnevezésére a *népiesség* lépett, s ennek jelentése is egyértelműbbé vált, mégpedig elsősorban a népiesség és a népszerűség megkülönböztetése által. Toldy szóhasználatának és felfogásának első korrekciója már az iskolai irodalomtörténetben megtalálható: „Ez volt az úgynevezett *népiesek*, vagy helyesben: *népszerűek iskolája*”¹⁸¹ – írja Arany Dugonicsékról. A két fogalom megkülönböztetése az *Irányokban* és a *Népiességünk a költészetben* c. töredékben tér majd vissza és válik tudatosabbá; az irodalomtörténeti összefoglalásban még szinonima a Petőfi irányára értett „nemzetien népies” és „nemzetien népszerű” megjelölés, s Gvadányi is Toldy kategóriái alapján kerül a népiesek közé.¹⁸² (Megjegyzendő, hogy Toldy már az 1841. évi pályázat értékelésekor megkülönböztette a két fogalmat; itt tehát már nem csupán a szójelentés, hanem a felfogás szempontjából történik változás; eszerint Toldy népiesség-értelmezése jóval tágabb, mint az Aranyé.)

A „népies” szó jelentése tehát lényegesen megváltozik az ötvenes években, s használata is egyértelműbbé és kizárólagosabbá válik. Fentebb idéztük, hogy Arany az előző évtizedben „népies, de hű” tudósításokról, s *Toldi* „népies kiadásáról” beszélt; a Világos utáni adatok arról tanúskodnak, hogy a szó ilyen (közérthető, ill. „népszerűsítő”) értelemben többé már nem fordul elő, s helyébe mindkét esetben a „népszerű” lép: „felhívtát kaptam, hogy (. . .) egy *néplap* szerkesztését vállalnám fel, melynek semmi egyéb célja, mint az 1847/8-iki országgyűlésen hozott törvényeket népszerűen magyarázni”;¹⁸³ „Heckenastól ma kapok egy levelet, s javítani való íveit Toldi népszerű kiadásának.”¹⁸⁴

Az „úgy nevezett népies költészet”,¹⁸⁵ a népies, vagy „mit annak szoktak nevezni”¹⁸⁶ kifejezések arra utalnak, hogy Arany a terminológiai átrendeződés kezdeti szakaszában (1853–54) némi fenntartásokkal él a terminussal szemben. Ez összefügghet azzal, hogy az új megnevezés problémája a népiesség történeti szempontú vizsgálatához is kapcsolódik, s a fogalom meghatározásakor szükségessé

¹⁷⁷ Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost. Bp. 1952. 17, 20.

¹⁷⁸ Uo. I. 44.; II. 15. sz.

¹⁷⁹ A magyar irodalom története rövid kivonatban. AJÖM X. Bp. 1962. 519.

¹⁸⁰ AJÖM V. Bp. 1953. 304.

¹⁸¹ A magyar irodalom története rövid kivonatban. AJÖM X. Bp. 1962. 501.

¹⁸² Uo. 515, 521.

¹⁸³ AJÖM XIII. Bp. 1966. 105.

¹⁸⁴ 1858. III. 16. Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése IV. Bp. 1889. 159.

¹⁸⁵ 1853. VI. 28. Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése III. Bp. 1888. 300.

¹⁸⁶ 1854. XI. Uo. 367.

válík az előző évtized felfogásához való viszonyítás, a folytonosság gondolata mellett a megkülönböztetés.

A különbségtévesztések, úgy tetszik, elsősorban a nép és a népies költészet viszonyának megváltozásában összegezhetők. A negyvenes évek célja „irányköltészet” volt, „kapcsolatban a népboldogítás eszméjével”; s „a mint az korszerűtlené lett, úgy a népiesség is”¹⁸⁷ (hozzátehetjük: a korábbi értelemben). „A democatia felé gravitáló közszellem” is hozzájárult *Toldi* sikeréhez;¹⁸⁸ ez a korszak már a múlté. A legszélesebb közönséghez fordulás, a népnek írás ezután már nem jellemzi Aranyt; nem szándéka, hogy „minél nagyobb sokaságnak tetsző dolgokat írjon”, hogy „fűfa által érthető legyen”.¹⁸⁹ Tompának írja: „én nem zengek többé a *parasztoknak*”.¹⁹⁰

A *népről* írás, a nép mint tárgy sem szükségszerű velejárója a népies költészetnek, sőt, a régebbi népköltészetnek sem: „A nép (. . .) bizonyítva nem csupán oly dalok nemzője volt, melyek tárgya a pásztori vagy földműves élet körén felül csak holmi zsvány kalandokhoz bírt volna emelkedni;”¹⁹¹ korábbi népdalainak szerzője sem volt mindig „szorosán népfia”.¹⁹² A népiesség és a népi tárgy viszonyát rendkívül világosan állapítja meg: „Költőileg leírni (. . .) lehet a nép szellemi és anyagi életéből akármit, a nélkül, hogy ezáltal népiessé legyen; viszont lehet valami népies, anélkül, hogy a nép szellemi és anyagi életéből volna merítve. Hányszor fest a költő népeletet nem népiesen, hányszor regél a nép királyokról stb.”¹⁹³

Mindebből az következik, hogy míg a negyvenes évek népiesség-felfogása nem volt elválasztható a nép (mindvégig tisztázatlan maradt) fogalmától („Nem volt tiszta dolog: a nép számára írassanak-e ily költemények, vagy a művelt osztály számára, hogy a népet ismerje”),¹⁹⁴ Arany nagykorú korszakában a népies költészet alapelvei *kezdenek függetlenedni a nép fogalmától*, mégpedig mind a közönség és a célzat, mind pedig a tárgy tekintetében. Nem a nép, hanem a népköltészet és a népnyelv állanak most már a viszonyítások középpontjában; a népies költészetnek lényeges – de nem kizárólagos – ihletforrásai ezek a verselés, a nyelv és a poétikai sajátosságok szempontjából.

Úgy látszik eszerint, hogy a „népi érdekű eszmeiség” és „a népelet, népi alakok ábrázolása”, amelyeket Szauder József a népiesség kritériumai között felsorolt, nem specifikus jellemzői a Világos utáni Arany felfogásának; népiességről ezek nélkül is beszélhetünk. Terminológiánk pedig akkor lesz szabatos, ha érzékeltetni tudja majd a népiesség felfogásának korszakok és egyének szerinti változatait, s meg tudja különböztetni Petőfi népdalait és a „népi érdekű eszmeiség” politikailag egyértelmű, de poétikailag nem feltétlenül népies megnyilatkozásait, éppúgy, mint Arany irodalmi gondolkodásának terminológia és szemlélet szempontjából egyaránt eltérő fokozatait.

¹⁸⁷ Népiességünk a költészetben. AJÖM XI. Bp. 1968. 380. Vö. ERDÉLYI: „Nálunk a népboldogítási tervek egymást érik.” A magyar népdalok. In: Erdélyi János kisebb prózái I. Sárospatak 1863. 22.

¹⁸⁸ 1854. XI. Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése III Bp. 1888. 367.

¹⁸⁹ Millien: La Moisson. AJÖM XI. Bp. 1968. 175.

¹⁹⁰ 1857. IV. 26. Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése III. Bp. 1888. 420.

¹⁹¹ A magyar népdal az irodalomban. AJÖM XI. Bp. 1968. 385.

¹⁹² Uo. 400.

¹⁹³ Bírálata a Gorove-pályaművekről. AJÖM XIV. Bp. 1964. 23.

¹⁹⁴ Népiességünk a költészetben. AJÖM XI. Bp. 1968. 380.

DE LA „POÉSIE POPULAIRE” AU POPULISME

(Problèmes terminologique dans la correspondance de Petőfi et Arany)

Terme ambigu et incertain, la “poésie populaire” n’avait pas de signification précise dans la critique littéraire hongroise des années 1840. D’une part, elle pouvait désigner la poésie créée ou chantée par le peuple, mot dont les définitions étaient également problématiques dans les documents de l’époque. Cette idée primitive du folklore réunissait des textes d’origine populaire aussi bien que des oeuvres tantôt anciennes, anonymes, tantôt récentes, provenant des auteurs connus. Aussi pouvait-elle signifier une poésie écrite pour ou sur le peuple. Cette inexactitude de la terminologie est un témoignage des problèmes irrésolus de la théorie et des programmes littéraires; elle s’explique d’autre part par l’exemple allemand des mots comme “Volksdichtung”, “Volksdichter” ou “Volkstümlichkeit”, termes également ambigus. La réforme de la langue hongroise, elle aussi, contribue à une certaine confusion sémantique, en produisant plusieurs mots nouveaux pour caractériser le mouvement littéraire ayant le peuple pour thème ou pour public, ou s’inspirant du folklore; ces termes, synonymes ambigus dans bien des cas, sont trop vagues pour l’édification d’une conception cohérente. Néanmoins, la pratique littéraire crée des chefs d’oeuvre qui, plus tard, permettront de tirer des conclusions plus approfondies sur le mouvement.

Dans la correspondance de Petőfi et Arany, auteurs de ces chefs d’oeuvre, il est possible de relever quelques particularités terminologiques qui, d’une part, renvoient aux ambiguïtés de l’usage commun, mais qui ont, d’autre part, des traits caractéristiques individuels. Petőfi attribue au terme de la “poésie populaire” des significations politiques; dans le domaine poétique, comme il le dit, il obéit plutôt à ses instincts. Arany, par contre, tend à la création d’une littérature nationale; la “poésie populaire”, dans son programme, n’en est qu’une phase préparatoire. Après 1849 sa conception se précisera; les modifications de ses idées pourront être saisies par la transformation de la terminologie dans ses articles, présentant ses vues plus mûres sur une littérature “populiste”. Il renonce ainsi à écrire au plus large public et à considérer le thème du peuple comme critère; il insiste par contre sur l’exploitation *poétique* des oeuvres du folklore.